

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Anders Lebeck: Den nationale stilling i vort sydlige grænseområde 1924/25

»Folkehjem«s indvielsesfest 27. september 1974

Sagt og skrevet

L. R. Lassen: En alsinger

Grænselandsdagbog

NOVEMBER

11 · 1974

50. ÅRGANG

I serien **Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland**
foreligger nu

ÅBENRÅ BYS HISTORIE III,

der omfatter perioden 1864–1945. Arkivar Hans H. Worsøe har skrevet om byen i de bevægede år under fremmedherredømmet 1864–1920, lektor, dr. phil. G. Japsen har skildret udviklingen i mellemkrigsårene fra genforeningen til den tyske besættelse i 1940, og rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt har skrevet om »de fem onde år« 1940–45. Bind III afsluttes med et personregister, som omfatter bind I–II–III.

Værket er redigeret af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt og landsarkivar Peter Kr. Iversen og udgivet med støtte fra Åbenrå By. Det foreligger i to indbindinger, og favørprisen for medlemmer er:

bind III: indbundet i **efalin** kr. 45,00, i **skindbind** kr. 60,00.

bind I–III: komplet i kassette, indbundet i **efalin** kr. 120,00, i **skindbind** kr. 170,00.

ÅRETS SYDSLESVIGSKE JULEMÆRKE

viser en glasmosaik, »Den hellige familie«. Det er det 26. i rækken og er tegnet af litograf Rudolf Hofman. Overskuddet ved salget af de sydslesvigske julemærker bliver anvendt til kulturelt eller humanitært dansk arbejde i Sydslesvig, herunder uddannelseslegater.

Prisen er også i år 5 kr. for et ark med 50 mærker (enkelt salg 10 øre per styk), og det kan bestilles hos **Grænseforeningen, Peder Skramsgade 5, København K, telefon: 11 30 63, postgiro 1849.**

Grænseforeningen sælger også mærker af tidligere år-gange samt enkelte fejltryk.

I **Sydslesvig** kan julemærket fås på Sydslesvigsk For- enings amssekretariatet, i Flensborg by på bysekretariatet, hos Dansk Boghandel, Nørregade 74, og i Blad- centralen Otto Nielsen, Storegade 83. Julemærket koster 5 penning stykket, et ark med 50 mærker 2,50 mark.

Haderslev museum

JUGENDUDSTILLING

14. december 1974 – 21. januar 1975.

Den 13. januar holder museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, foredrag om Jugendstilen i europæisk sammenhæng.

Adr.: Åstrupvej 48. Tlf. (04) 52 23 62.

Åbent: Mandag–lørdag kl. 10–17, søn- og helligdage 10–12 og 14–17.

*

Bemærk montren i forhallen med nye fund og gaver.

Ny vejledning til museets frilandsafdeling udleveres gratis.

Oversigt over museets nyanlagte urtehøve med fyldig orientering om urternes betydning sælges. Pris 1,50 kr.

Den nationale stilling i vort sydlige grænseområde

VED ANDERS LEBECK

Den 24. oktober 1925 skrev Anders Lebeck i sin dagbog: »I dag blev jeg færdig med ejendomsundersøgelsen, som jeg har arbejdet på siden april 1924«. Et par dage senere sendte han en oversigt over undersøgelsens resultat til H. V. Clausen. Resultatet havde ikke overrasket ham. Det var blevet bekræftet, at tyskheden havde en solid magtstilling. Derimod havde det været Lebeck en overraskelse, »at der er så få tysktalende familier, og at tilflytningen sydfra har været så afgørende i dette forhold«.

Anders Lebecks materialesamling gik i glemmebogen, men der ligger i den et værdifuldt materiale til belysning af den nationale udvikling efter genforeningen og specielt en bekræftelse på den nærliggende antagelse, at tyskhedens stigende stemmetal i tiden op til

den anden verdenskrig ikke så meget beroede på erobringer fra danskheden som på en aktivering af tyske sympatier, der fandtes i klart afgrænsede dele af landbefolkningen fra tiden før genforeningen.

Desværre er de skemaer, Lebeck havde opstillet, gået tabt. Men også uden dem har hans beretning om den nationale stilling i området nord for den nuværende dansk-tyske grænse i 1924–25, som den her aftrykkes, en betydelig interesse. Hans arbejde placerer ham som en tro og værdig viderefører af H. V. Clausens indsats før genforeningen.

Redaktør Aksel Lassen, København, har gennemgået Anders Lebecks optegnelser og tilføjet en række noter.

Den undersøgelse, der her skal gøres rede for, har sin forhistorie. Mit hjem¹ var kun ved engdrag skilt fra Bedsted og Nørre Løgum sogne, og alligevel stod de for mig, fra jeg begyndte at tænke over mine omgivelser, som hørende til en anden verden end den, jeg følte mig hjemme i, kredsen i Bovlund og hvad den rummede. Her var alt dansk-præget, men ovre i Øster Terp, hvor den høje bakke hævede sig, stod det tyske som en truende magt, personliggjort i indflydelsesrige hjemmetyske gårdmandsslægter.² Løgum Bjerg virkede på mig på lignende vis.³ Det var en fremmed verden, der både drog og ængstede mig. Da jeg mange år senere, efter studieårene i København, bosatte mig i Åbenrå, kom barndoms- og ungdomsmindeerne frem igen. Selv om belysningen var bleven en anden, lå i min bevidsthed stadig forestillingen om en overmægtig tyskhed som en skygge over »de nationalt vanskelige egne«. Ved rigsdagsvalgene forvandlede, alt som årene gik, i sogn efter sogn de danske flertal til mindretal, *vore* måtte vige, hvor sejt de end holdt igen. I »Håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie« var valgtallene for Højer, Ubjerg og Tønder købstad ikke medtagne, grunden kunne vel ikke være nogen anden, end at de var for trøstesløse.⁴ De tal vedrørende efter- og højskolebesøg, jeg ved mit arbejde i Skoleforeningen fik, virkede på samme vis. Så overraskelsen ved afstemningen i 1920, da billedet næsten som ved et trylleri ændredes, da sogne med tidligere tyske flertal fik danske flertal – hvilke kræfter lå der bag dette skiftende spil ud over nogle stærke stemninger?

Trangen til at få klarhed herover og på forholdet mellem ungdomsindtryk og virkelighed kom op i mit sind. Og denne gang i forbindelse med ønsker om at få klaret, om jeg havde handlet rigtigt under grænsekampen, der havde kostet mig den livsstilling,⁵ jeg i min ungdom havde forberedt mig til og gennem en menneskealder røgtet, og ud fra den tanke, at skulle vi efter 1920 kunne løse

de nationale opgaver, der på en så vidunderlig måde var tilfaldet os, var det nødvendigt at komme til bunds i de virkelige sammenhænge i grænsesognene. Så længe det ikke var sket, kunne vi ikke vide noget rigtigt om de modstande, der var at overvinde, og de midler, som burde bringes i anvendelse.

Undersøgelsens forberedelse og form

Hvordan undersøgelsen bedst skulle formes, optog mine tanker i slutningen af 1923 og begyndelsen af 1924, altså den sidste del af min rigsdagstid. Jeg valgte den form at oprette et nationalt kartotek. At noget af det vigtigste var at få indblik i jordejendommenes nationale fordeling, stod fra første færd af klart for mig. Ved opstillingen af de spørgsmål, som det måtte være ønskeligt at få besvarede, var lektor H. V. Clausen mig behjælpelig, ved inddelingen af kartotekortet fik jeg hjælp af folketingsmand Bertel Dahlgaard, som havde ledet indretningen af Københavns folkeregister. Hvor stort et område, der skulle medtages, var jeg til at begynde med ikke helt klar over, men på et tidligt tidspunkt under arbejdet valgte jeg at medtage samtlige grænsesogne fra Gråsten til Højer samt et antal midtlandssogne op til grænsen mellem Haderslev og Åbenrå amter, så Løjt, Rise, Hellevad og Bedsted sogne i Åbenrå amt og Nørre Løgum sogn i Tønder amt kom med som de nordligste.

1. I Bovlund, Agerskov sogn.
2. H. V. Clausen noterer i 1890 5 tysksindede og 6 danske gårdmænd i Bedsted by og henholdsvis 4 og 10 i Ø. Terp.
3. H. V. Clausen har i Løjtved og Landeby noteret i alt 9 tysk- og kun 7 dansksindede gårdmænd.
4. 1890 blev der afgivet 30 danske og 731 tyske stemmer foruden 35 socialdemokratiske.
5. Som medarbejder ved Modersmålet i Haderslev.

Mod vest grænser det undersøgte område op til Enklaverne, mod øst til Sundeved, dog at Felsted og Varnæs sogne er holdt udenfor. De inden for det således afgrænsede område beliggende sogne og købstæder (Åbenrå og Tønder) har det tilfælles, at de er sæde for en gammel, rodfæstet hjemmetyskhed og en danskhed, der har måttet leve i skygge og derfor ikke har kunnet udfolde sig efter sin natur, men har lidt af standsning eller endog forkrøbling i væksten.

Undersøgelsens gennemførelse

Undersøgelsen er gennemført på den måde, at kartotek kort i rigeligt antal udsendtes til en tillidsmand i hvert af de 27 sogne inden for området, i regelen folk med særligt sted- og personalkendskab. Disse sognetillidsmænd har ved udfyldningen af kortene atter sikret sig hjælp i sognenes forskellige landsbyer. Under besøg i sognene havde jeg forinden undersøgelsens påbegyndelse haft lejlighed til at tale med et antal tillidsmænd om arbejdet. Der ønskedes optaget kort over ejendomme på 1/2 hektar opefter.⁶ I nogle sogne med forholdsvis mindre tyskthed, til eksempel Ensted, Hjordkær, Klipleve, er der dog kun optaget kort over tyske og blakkede ejendomme; i disse sogne er opgørelsen over ejendomsfordelingen bygget på lister fra Over-Skyldrådet, på hvilke lister stedkendte mænd ud for hver ejers navn har noteret, om vedkommende er dansk, tysk eller blakket. I alle øvrige sogne er der et kartotek kort for hver ejendom.

Udfyldningen af kortene er foregået på den måde, at en mand i sognet med det fornødne materiale på hvert kort har indført ejerens navn samt ejendommens areal, ejendomsskyld og jordværdi, hvorefter de øvrige spørgsmål er besvarede under medvirken af mænd i sognets forskellige byer. Et betydeligt antal stedkendte mænd har således medvirket ved undersøgelsen, der efter min opfattelse i det hele giver et rigtigt billede, selv

om der kan være mangler i nogle enkeltheder. Bedst besvarede er spørgsmålene om ejendomsfordeling og hussprog. Undersøgelsens gennemførelse har trukket betydelig længere ud end oprindeligt beregnet, fra en række sogne kom materialet først ind efter talrige påmindelser. Udsendelsen af kortene skete i juli 1924, de sidste udfyldte kort kom først tilbage i slutningen af september 1925.

De indkomne kartotek kort har jeg liggende ordnet sognevis, for hvert sogn delt i tre grupper: danske, tyske og blakkede, inden for disse grupper igen alfabetisk ordnede efter ejernes navne. Endvidere har jeg på grundlag af det indkomne materiale ordnet to andre, mindre kartoteker, det ene over de *tysksindede ejere* i det undersøgte område med ejendomme på 30 hektar og derover, det andet omfattende grænseområdets *familier med helt eller delvis tysk hussprog* med et antal oplysninger om hver familie, blandt andet om mandens og konens fødested.⁷ Navnelister over disse to kategorier findes for hvert sogn i bilagene til denne redegørelse.⁸

I det følgende skal der gives en oversigt over de oplysninger, som er fremkomne ved undersøgelsen.

Den nationale ejendomsfordeling i grænseområdet

Undersøgelsen har for ejendomsfordelingens vedkommende omfattet 4154 ejendomme i 27 sogne, på et ringe fåtal nær landbrugs-ejendomme. Efter antal er de 4154 ejendomme fordelt således: 2397 eller 58 pct. danske, 1318 eller 32 pct. tyske, 439 eller 10 pct. blakkede. De danske ejere er altså i overtal,

6. H. V. Clausen definerede til sit brug en gård som et brug med mindst 2 heste.
7. Hele grundmaterialet findes nu i Landsarkivet i Åbenrå (Anders Lebecks privatarkiv).
8. Bilagene har desværre ikke kunnet opspores.

om end ikke meget stort, de tysksindede og blakkede ejere tilsammen når i antal langt op imod dem, tyskerne alene har $\frac{1}{3}$ af alle ejendommene. Vi ser allerede her tyskernes styrke. Dog har de danske ejere hvad antal angår overtaget i alle undersøgte sogne på 3 nær, nemlig Ubjerg, Højer landsogn og Højer. Dette svarer til den almindelige opfattelse, at danskheden har holdt sig bedst i befolkningens nedre lag.

Helt anderledes end ved betragtningen af ejendommenes fordeling efter antal viser tyskernes styrke sig ved ejendomsforholdet til areal, ejendomsskyld og jordværdi. Mens der kun er tre sogne, hvor der er flere tysksindede end dansksindede ejere, er der 9 sogne, hvor tyskerne ejer over halvdelen af areal, ejendomsskyld eller jordværdi, i andre 5 sogne er de over eller ved siden af de danske i den henseende.

Da tyskernes styrke inden for sognene er meget forskellig, er sognene for at lette oversigten delt i 3 grupper, hver omfattende 9 sogne (Sydfeld i Møgeltønder er medtaget for at vise, hvordan det ser ud i den sydlige del af dette danske sogn).

Til *første gruppe* hører sognene Ensted, Hjordkær, Løgumkloster landsogn, Bjolderup, Rise, Klipleve, Hellevad, Rinkenæs og Bedsted, her ejer tyskerne fra 22 til 33 pct. af areal, ejendomsskyld eller jordværdi.

Anden gruppe omfatter sognene Bov, Holbøl, Løgumkloster (landbrugsejendommene), Kværs, Bylderup, Abild, Hostrup, Løjt og Rabsted, her ejer tyskerne fra 34 til 49 pct. af areal, ejendomsskyld eller jordværdi.

Til *tredje gruppe* hører sognene Nørre Løgum, Højst, Tønder landsogn, Burkal, Uge, Tingleve, Ubjerg, Højer og Højer landsogn, her ejer tyskerne 50 til 92 pct. af areal, ejendomsskyld eller jordværdi. I den rækkefølge, hvori sognene her er nævnt, er der en stadig stigning fra sogn til sogn i tyskernes styrke i areal, ejendomsskyld og jordværdi, begyndende med 22 pct. i Ensted sogn og endende med 92 pct. i Højer landsogn. Det

bemærkes, at i Højer landsogn er kun de i sognet bosatte ejere medtagne, de mange, som ejer marskland i sognet, men bor uden for sognet, er der ikke taget hensyn til ved denne beregning. Nævnes kan i Højer landsogn det mærkelige forhold, at 14 store ejendomsbesiddere råder over et større areal end det, der omfattes af 173 småejendomme og lodder. I 16 sogne er tyskhedens styrke 40 pct. eller mere af areal, ejendomsskyld eller jordværdi. Værst ser det ud i Højer landsogn, men i enkelte andre sogne er det også meget slemt. Her vil vi overhovedet ikke nå til en betryggende national fremtid, inden vi får en bedre national jordfordeling og en socialt og kulturelt højnet danskhed.

Vedføjede tabeller⁹ giver et nøjere indblik i stillingen i de enkelte sogne som helhed og i en del byer med særlig stærk tyskthed inden for de enkelte sogne.

I den første gruppe af sogne, altså den, hvor tyskthed er svagest, har tyskerne i gennemsnit 26 pct. af areal, ejendomsskyld eller jordværdi. For at vise, hvad dette tal betyder, anføres til sammenligning de tilsvarende tal fra to sogne i Haderslev amt, Sønder Vilstrup og Hoptrup, af hvilke navnlig det første er kendt for sin stærke tyskthed. I Hoptrup er 25 pct., i Vilstrup 28 pct. af areal, ejendomsskyld eller jordværdi i tysk eje.¹⁰ Man ser, at i den gruppe af sogne i grænseområdet, hvor tyskthed er svagest, svarer dens styrke i ejendomsbesiddelse alligevel til tyskthedens styrke i sådanne sogne som Hoptrup og Vilstrup. Det giver alligevel noget at tænke over.

Da som nævnt de danske står forholdsvis godt ved fordelingen af antal ejendomme, kan tyskernes styrke i ejendomsforholdet til areal, ejendomsskyld og jordværdi kun for-

9. Findes ikke.

10. Henholdsvis ca. 12,0 og 26,4 procent af den hjemmehørende befolkning stemte den 10. februar 1920 tysk og i 1939 henholdsvis 12,6 og 21,3 procent.

klares ved, at *de sidder inde med et uforholdsmæssig stort antal af de store og større ejendomme*. Og sådan er det da også.

Efterstående tabel giver et indblik i denne sammenhæng. Ejendommene og tilliggende er opført tredelt efter grupper.

		dansk	tysk	blakket
I gruppe	a. Antal ejendomme pct.	68	24	8
	b. Areal, ejendomsskyld eller jordværdi pct.	68	26	6
II gruppe	a. Antal ejendomme pct.	58	32	10
	b. Areal, ejendomsskyld eller jordværdi pct.	54	38	8
III gruppe	a. Antal ejendomme pct.	46	41	13
	b. Areal, ejendomsskyld eller jordværdi pct.	34	62	4

Læg nu mærke til den danske talrække. I gruppe I har dansk nøjagtigt den andel i areal, ejendomsskyld og jordværdi, som svarer til antallet af ejendomme i dansk eje, nemlig 68 pct. Men i II gruppe er der sket en forskydning til ugunst for dansk, i dansk eje er 58 pct. af ejendommene, men kun 54 pct. af areal, ejendomsskyld og jordværdi, i III gruppe er forskydningen til ugunst for dansk endnu mere iøjnefaldende. Iøvrigt viser tallene for de blakkede ejere, at de i disse forhold deler kår med de danske.

Se omvendt tyskerne, hvor gunstigt de er stillet. Allerede i I gruppe har de (på de blakkedes bekostning) større areal, ejendomsskyld eller jordværdi, end der svarer til antallet af deres ejendomme, i de følgende to grupper bliver forholdet endnu mere grelt, i III gruppe har tyskerne endog 21 pct. mere af areal, ejendomsskyld eller jordværdi, end de, med en ligelig fordeling, skulle have efter antallet af deres ejendomme.

Vedrørende den nationale fordeling af de større og store landejendomme giver en tabel oplysning. Her skal blot hovedtallene nævnes. Af 510 ejendomme på 30 til 49 hektar inden for området har tyskerne 212 eller 41 pct., af 521 ejendomme på 50 hektar og derover er endog 262 eller 50 pct. i tysk eje. Tyskernes styrke på dette punkt er iøjnefaldende, og hvad det betyder socialt og økono-

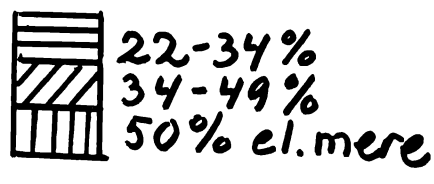
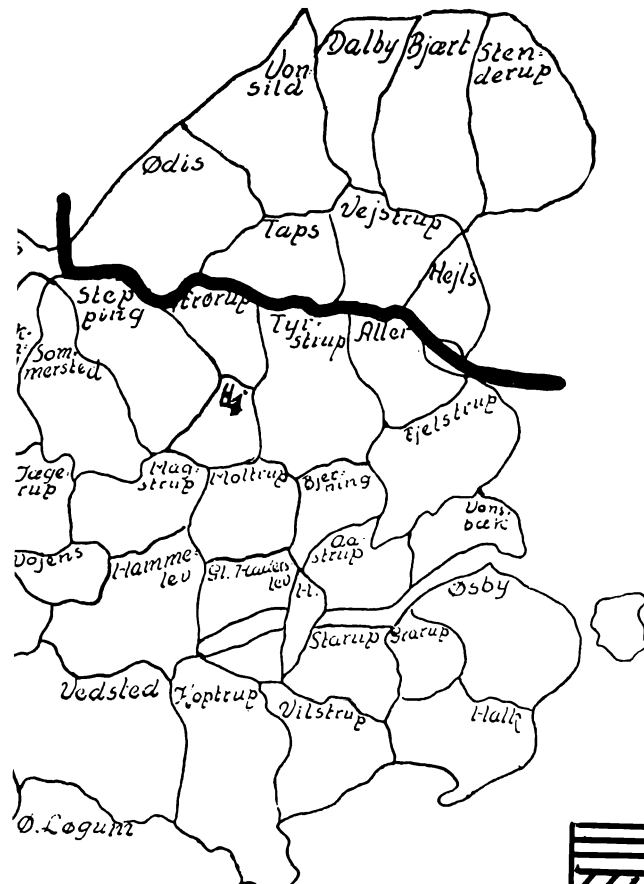
misk og dermed nationalt, er indlysende.

Et spørgsmål vedrørende ejendomsfordelingen, som endnu skal belyses, er dette: Hvordan er forholdet mellem de forskellige landsbyer inden for det enkelte sogn? Det viser sig da, at tyskhedens styrke kan være meget forskellig inden for landsbyerne i sognet.

I *Løjt* sogn har tyskerne en stor overvægt i Barsmark og Stollig-Skovby, på sognets bedste jord. *Bylderup* sogn har tre byer med særlig stærk tyskthed: Bredevad, Sotterup og Hajstrup, *Hostrup* to: Jejsing og Solderup, *Rabsted* to: Rabsted og Hynding, *Nørre Løgum* fire: Vester Terp, Løjtved, Landeby og Løgumgårde, *Højst* fire: Alslev s. for åen, Vester Højst, Bøgvad og Holm, *Burkal* fire: Burkal, Jydevad, Rens og Lyrsholm, *Tinglev* tre: Egebæk, Tinglev og Bajstrup-Broderup-Gårdeby-Stoltelund. For Bjolderup, Rise, Bov og Holbøl sogne gælder noget lignende.

Inden for de undersøgte 27 sogne er der nogle og tredive byer, som, når henses til ejendomsfordelingen, kan kaldes hjemmety-skernes højborge. Da de afgørende tal vedrørende disse byer gives i en særlig tabel,¹¹ skal her ikke gås mere ind på enkeltheder. Et forhold af særlig interesse skal dog frem-

11. Findes ikke.

hæves. På en kortskitse¹² har jeg understreget alle de landsbyer, hvor tyskerne i kraft af ejendomsbesiddelse har en særlig magtstilling, med rødt, og samtidig indtegnet Tiedje-linjen – er ikke det umiddelbare indtryk af denne kortskitse, at Tiedje-linjen ligefrem bæres af en stærk tysk jordbesiddelse? At der også nord for denne linje er mange tyske højborge, øger kun indtrykket. Fører ikke denne kortskitse den alvorligste tale til os om den nationale stilling ved vor sydgrænse, og lader den ikke tillige skimte, hvordan det må forholde sig i sognene syd for grænsen med hensyn til danskheden og dens økonomiske og sociale bæreevne?

Har tyskheden en sådan magtstilling i jordbesiddelse i grænseområdet i det nulevende slægtled, kunne der spørges, hvordan udsigterne er for det næste slægtled – med andre ord, hvilke muligheder de nuværende ejere har for at nedarve deres nationale sindelag til deres efterkommere? Nogle antydninger er det muligt at give. På kartotek-kortene findes i en rubrik spørgsmålet: Voksne arvingers sindelag. I en af tabellerne¹³ er der gjort rede for, i hvilken retning svarene peger: Hist og her flosser det i kanterne, men i det hele og store viser tyskheden fasthed i dette forhold, navnlig hvor de er stærke. Og dette kan ikke overraske. Dels er befolkningen i disse sogne jo stærkt traditionsbundet, dels giver tyskernes stærke økonomiske og sociale stilling en selvtillid, som også virker bestemmende på ungdommen.

Hermed er der gjort rede for den nationale ejendomsfordeling i vort sydlige grænseområde. I det følgende vil andre forhold vedrørende den nationale og kulturelle stilling inden for området blive behandlet. Her skal endnu blot bemærkes, at talrige samtaler under besøg i disse sogne hos mig har fæstnet det indtryk, at tyskheden ved siden af

sin økonomiske og sociale magtstilling sidder inde med en stor sum af praktisk dygtighed. Ganske vist står landbruget i det hele ikke højt inden for området, her er meget at gøre, men tyskerne står i dygtighed ingenlunde tilbage for den øvrige befolkning, og i dette forhold er den relative evne til at hævde sig det afgørende.

Tysktalende familier i grænseområdet uden for købstæderne

I et af sine sidste arbejder giver historikeren, skoleinspektør P. Lauridsen en oversigt over det danske sprogs tilbagegang i Sydslesvig. Lige til det 18. hundredårs slutning herskede det danske sprog til Slien og Slesvig-Husum vejen. Så begyndte en hurtig tilbagegang. 1840 var plattysk blevet omgangssprog i de sydlige sogne i Angel, 1870 var hele Angel tysktalende og sognene på højderyggen truede, 1919 var plattysk som omgangssprog trængt så langt frem, at sproggrænsen fulgte Flensborg fjord i hele dens længde og længere vest på højst var fjernet nogle kilometer fra den linje, den nye landegrænse følger. Ublandet dansk omgangssprog findes ikke mere i noget sogn syd for grænsen. Den af P. Lauridsen i 1919 angivne sproggrænse går lidt nordligere end den på vedføjede kortskitse brudte linje, som i nyere tid fra mellemslesvigsk side er angivet som sproggrænse. Hvor sprogovergange er så flydende, må det altid bero på et skøn, hvor linjen drages.

P. Lauridsen slutter sin skildring således: »I 120 år har vi tabt 1/4 million af vort lille folkesamfund til dette saksiske bondesprog (plattysk), det har gjort os fremmede i vore minderigste egne og ved vore heltes grave, og enhver dansk må føle det, der foregår, som det pinligste nederlag. Og et nyt fremstød er øjensynlig forberedt. Fra Flensborg er plattysk trængt nord om fjorden og har fået rodfæste i Kobbermøllen, Kollund, Rinckenæs og Egernsund, støttet af badelivet og trafikken fra Flensborg, medens det må hå-

12. Findes ikke.

13. Findes ikke.

bes, at det vest for denne by foreløbig må gøre holdt foran de store ubeboede eng- og hedestrækninger, der ligger mellem Medelby og Tinglev sogne. Der tales nu også tysk til spædbørnene i Højer og Tønder, og den sidste er bleven mere end halvt fortysket i de sidste 50 år.« – P. Lauridsen tilføjer rigtigt, at tysk som omgangssprog ligeledes bredte sig i de nordslesvigske købstæder og i adskillige stationsbyer.

Sådan skrev i 1919 en kender af sprogudviklingen. Vi vil nu med denne baggrund for øje se lidt på de oplysninger, som er fremskaffede i forbindelse med ejendomsundersøgelsen.

Det er nævnt, at ejendomsundersøgelsen har omfattet rigelig 4000 ejendomme, hvad der svarer til et lignende antal familier. Sprogundersøgelsen har nogle steder været betydelig mere omfattende, i Løgumkloster, Højer, Røde-Kro og Tinglev er alle familier undersøgt, det samme gælder for Gråsten og noget lignende i Rinke­næs. Sprogundersøgelsen har altså været indgående netop på steder, hvor det kunne formodes, at tysk i særlig grad var trængt ind som omgangssprog. Selv om ikke alle tillidsmænd har været lige omhyggelige, tror jeg dog, at de rigtige tal vedrørende sproget er kommet frem for de fast boende familiers vedkommende. At der yderligere vil være nogle løsere tysktalende elementer, er at antage.

Nu tallene. Inden for grænseområdet findes (når bortses fra købstæderne Åbenrå og Tønder, hvor en sprogundersøgelse er indledt, men ikke afsluttet) ifølge de fremskaffede oplysninger 476 familier med helt eller delvis tysk hussprog. En tabel og en kortskitse¹⁴ giver overblik over de sproglige sammenhænge. Meget oplysende er de tysktalende familiers geografiske fordeling: Langt over halvdelen af de tysktalende familier i de 27 undersøgte sogne og Sydfeld bor i sognene umiddelbart op ad sydgræn-

sen. Dette stadfæster P. Lauridsens skildring, at tysk som omgangssprog i 1919 var i færd med at springe fra Sydslesvig over til Nordslesvig.

Man kan spore både hovedkilden til denne udvikling, Flensborg by, og vejen, den har fulgt. Læg mærke til, at alene i Bov sogn er der 91 tysktalende familier i 1924. Dette store tal viser, af hvilken voldsomhed sprog­påvirkningen sydfra har været, navnlig fra Flensborg med dens talrige forbindelser ud til befolkningen. I sommermånederne havde vi, siger Nis Christiansen, Hønsnap, indtil 40 daglige forbindelser mellem Flensborg og Holbøl sogn, væsentlig med fjorddamperne, alt hvad vi kunne producere, kunne vi sælge til den store by, det kom som af sig selv, at vi talte begge sprog. – Noget lignende som for Holbøl sogn gjaldt for Rinke­næs og Gråsten, også Broager og Sønderborg lå inden for denne påvirkning. Og frem for alt Bov. Carsten Gregersen i Frøslev har fortalt mig, hvor trykket, ja ulykkelig han og hans venner følte sig under indtrykket af det tyske omgangssprogs uimodståelige fremgang, blandt andet som følge af de talrige tyske tjenestefolk, der fra Flensborg kom ud i landsbyerne i de omliggende sogne. Den første tid efter genforeningen taltes der mest tysk på legepladsen ved Frøslev skole. Sommeren 1925 fortalte førstelæreren mig, at nu høres der så at sige ikke andet end dansk. Det er grænsen, der virker som bolværk. Her skal endnu lige nævnes, at under et besøg hos pastor Clausen i Bov sagde han til mig, at den nye grænse havde bevirket det gode, at mens ungdommen i Bov sogn tidligere søgte ind til Flensborg tidlig og sent og ingenlunde altid for det gode, holdt den sig nu hjemme i sognet og var lettere at få i tale.

Et indblik i, hvordan tysk som omgangssprog har været ved at trænge sig frem, får man ved at betragte tallene på kortskitsen. Dog får man kun det rette indtryk ved i tallene at se rester af en udvikling standset i farten. De vigtigste af de kraftkilder, der

14. Findes ikke.

gav sprogudviklingen fart og styrke, er tilstoppede, skolen i overvejende grad og helt den offentlige forvaltning, embedsmændene, med tysk som i manges øjne det fine sprog, tilhørsforholdet til og de umærkelige indvirkninger af det livligt pulserende tyske samfunds- og forretningsliv. Med dette i minde må man se på tal som 91 tysktalende familier i Bov, 36 i Tinglev, 28 i Rinkeby, 16 i Gråsten o.s.v. De 16 tysktalende familier i et rent og ret afsidesliggende landsogn som Burkal er udtryk for, hvordan tysk som omgangssprog har været ved at trænge ind i selve befolkningen. Mod vest har de sproglige nydannelser haft et midtpunkt i Tønder by med den livlige forbindelse sydpå, læg mærke til det forholdsvis store antal af tysktalende familier i de op mod Tønder grænsende sogne. Et tredje midtpunkt har Åbenrå været, herfra er der øvet påvirkning på Løjt og Rise sogne. Som Flensborg by og tidligere Slesvig by har købstæderne Åbenrå og Tønder fremmet den tyske sprogbevægelse ved deres højere skoler, seminarier og præparandanstalter, rederier, handelsforbindelser, embedsstand. Også stationsbyerne virkede som centre. Rasmus Callesen, Lerskov, har fortalt mig, hvor ubehageligt han tidligere følte sig ved at komme til Røde-Kro, fordi der taltes så meget tysk. De fra købstæderne fjernereliggende sogne er, som det ses på kortskitsen, næsten fri for tysktalende familier, selv et sogn som Rabsted har kun 8.

At tysk som omgangssprog i Nordslesvig er en ved tilvandring udefra skabt nydannelse, viser undersøgelsen med overraskende tydelighed. At der på kartotekkortet var spurgt ikke blot om mandens, men også om konens *fødested*, giver mulighed for yderligere indblik i enkelthederne ved påvirkningen udefra. *I 313 af de 476 tysktalende familier eller 66 pct. er mand eller kone eller begge indvandret sydfra*, i 124 tilfælde manden, i 119 konen, i 70 begge ægtefæller. For størstedelen er de kommet fra Sydslesvig. *Og alt dette i det nulevende slægtled*. Det

turde herefter ikke være for dristigt at slutte, at hvis man også eftersporede påvirkningen sydfra i det foregående slægtled, ville der ikke blive meget tilbage. Forholdet er altså det, at mens tysk sindelag er trængt dybt ned i betydelige, til dels økonomisk og socialt stærke kredse af befolkningen, har kun et i det hele lille mindretal optaget tysk som omgangssprog, heraf igen forholdsvis mange i et par flækker og nogle stationsbyer, hvor trivselsbetingelserne ikke er gode under de nye tilstande.

Er et nævneværdigt antal familier i nyere tid gået over til at tale tysk i hjemmet? Efter de oplysninger, jeg ad forskellige veje har kunnet få, er jeg tilbøjelig til at svare benægtende. At nogle familier hist og her har antaget tysk hussprog, er mindre at opfatte som nydannelser end som udtryk for inertiens lov, at et legeme i fart fortsætter bevægelsen nogen tid, efter at den oprindelige kraftkilde er udtømt. I flere tilfælde har jeg hørt udtale, at også hvis vi var forblevet under tysk herredømme, ville de vedkommende have antaget tysk som hussprog. Det grelleste tilfælde, der er mig meddelt, går ud på, at manden (den unge Schifferer i Højer) før ægteskabet med en pige af dansk slægt krævede løfte om, at hussproget skulle være tysk. Men dette er et enestående tilfælde. Et sprogskifte af større omfang kræver en ganske særlig atmosfære for at lykkes. Inden sprogskiftet i de sydlige dele af Slesvig og i Angel foregik, var dansk folkefølelse undergravet i en grad, hvortil vi ikke kender noget tilsvarende i Nordslesvig, dertil var det ved udnyttelse af større eller mindre danske fejlgreb, og fordi der hertil knyttede sig en storpolitisk tysk interesse, lykkedes at vække et så fanatisk had til Danmark og alt dansk, at noget lignende ikke er tænkeligt under det milde danske styre, hvis retsindighed selv ledende tyskere anerkender, om end med tilføjelser om, at nogle yderligere indrømmelser ønskes. I en sådan temperatur er det ikke fristende at gå til noget så vanskeligt som at

skifte hussprog. Snarere kan krampagtige forsøg i den retning virke opstyttet og komisk, som da en mand under indflydelse af en tysk agitator prøvede på at ændre hussprog og fik følgende vurdering af sine sønner: Far er bløwen tombe, han har begyndt å snak tysk! Befolkningens sunde sans reagerer. Som et i denne forbindelse ikke uvigtigt forhold skal nævnes, at den foragt for folkemålet som noget ringe (kartoffeldansk), der tidligere prædikedes af magthaverne og deres presse, og som virkelig gjorde sin virkning i ret vide kredse, efter genforeningen er et overvundet stadium. Snarere er man fra tysk side tilbøjelig til at hæve folkemålet på rigsmålets bekostning. Den belysning, hvori vort folkemål nu ses, er ikke anderledes, end at en hjemmetysker med selvfølelse virkelig meget godt kan være bekendt at tale det! Jeg må herefter mene, at tysk som hussprog ikke har nogen fremtid for sig, i hvert fald ikke i de egentlige landsogne.

Endnu skal i denne forbindelse *tyendespørgsmålet* omtales med nogle ord. På det tidspunkt, da undersøgelsen planlagdes og kartotekkortet udformedes, var offentligheden stærkt optaget af spørgsmålet om tyende sydfra. Derfor blev der indføjet et spørgsmål på kortet herom. I mellemtiden er der indtrådt så betydelige ændringer i dette forhold, og kortene er i løbet af mere end et år indkommet til så forskellige tider, at de oplysninger, der kan fås af det indkomne materiale om tyendespørgsmålet, ikke er brugeligt til en vurdering af stillingen i sin helhed. Derimod har jeg fra Åbenrå og Tønder amter fået tal, der meddeles i en tabel¹⁵ og giver nøjagtig besked om stillingen i de forskellige sogne til bestemte tidspunkter. At det sydfra indforskrevne tyende virker uheldigt både sprogligt og på anden vis, er uden for al tvivl, og det må derfor ønskes, at bestræbelserne for at få antallet ned fastholdes,

15. Findes ikke.

og at det i de fleste tilfælde lidet værdifulde tyende sydfra afløses af gode folk nordfra. Noget andet er, at der ikke bør lukkes for unge fra gode mellemslesvigske hjem, når de ønsker at komme hertil i en læretid, men i den henseende er der vistnok allerede skabt en praktisk og tilfredsstillende ordning.

Tyskhedens indre styrke og trivselsbetingelser i grænseområdet

Ved forsøg på at få et skøn over tyskhedens indre styrke og trivselsbetingelser er der forskellige holdepunkter og ting at tage hensyn til, navnlig skal nævnes det tyske riges umiddelbare nærhed og karakteren af områdets øvrige befolkning. Hvis grænseområdets tyskhed stod over for en dansk befolkning af samme dygtighed, religiøse, folkelige og sociale kultur som navnlig i de gode egne i det gamle land, ville meget være lettere. I disse forhold betyder det relative, det forholdsvise så meget. Og det nytter ikke at lukke øjnene for, at dansk liv pulserer svagt hernede. Hvordan kunne det være anderledes? Danskhed ytrer sig hernede ofte mere som en lyst til at gå løs på tyskerne – »tyskerne har det for godt« – og få gamle regninger opgjort end som en trang til og stræben efter nu, da de ydre hindringer er fjernede, at søge næring af danske kilder til egen berigelse og dygtiggørelse. Disse folk har ved at leve op ad tyskerne og fjernt fra Danmark ligesom mistet øjenmålet for, hvad der er rigtig dansk. Da en flink lærerinde fra Fyn efter genforeningen kom til Kollund, traf hun nok folk, der kaldte sig danske, *men hun syntes ingen danskhed, der var.* Hun fik kartotekkortene til ejendomsundersøgelsen til udfyldning for Kollund. For ved senere arbejde at have navnene på mænd og kvinder, som betyder noget i sognene, var indsat en rubrik med spørgsmålet *nationalt fremtrædende*. I den ville så at sige alle kolliderne have en påtegning! Lærerinden syntes ikke, hun kunne modsætte sig det, men var ulykkelig over det og forsikrede

mig, at jeg ikke måtte tage det for bogstaveligt, hun havde ikke villet fornærme de folk, hun skulle virke iblandt. Man forstår, hvad en økonomisk og socialt stærk tyskhed betyder over for en sådan danskhed. *Vor opgave er under disse forhold meget mere at virke for en folkelig fornyelse fra grunden af end at »bekæmpe tyskheden«.*

Da den nationale usikkerhed hos meget store dele af grænsebefolkningen er et hovedpunkt, skal det belyses noget nærmere.

Det er foran nævnt, at af de rigelig 4000 undersøgte ejendomme er 32 pct. i tysk, 10 i blakket eje. Disse to kategorier tilsammen ejer altså langt op mod halvdelen af områdets landejendomme, i en række sogne, halvdelen eller mere af areal, ejendomsskyld eller jordværdi. Og så er endda utvivlsomt billedet lysere i 1924/25, end det ville være blevet, hvis undersøgelsen var blevet gennemført før 1919. Man må ikke overse, at om en mand skal betegnes som dansk eller blakket eller tysk i mange tilfælde beror på et skøn. Den sejrende får altid medløbere, de frygtelige tilstande i Tyskland i afstemningstiden og senere gjorde, at vi fik mange. Adskillige af de folk, der nu er indregistrerede som danske, ville tidligere ikke have fået denne betegnelse. Der er sket en glidning fra tysk til blakket og fra blakket til dansk, undertiden er mellemstadiet sprunget over. Dette er noget, vi alvorligt må regne med, når vi vurderer de nationale arbejdsvilkår hernede i det lange løb. Vi kan ikke vente, at alle økonomiske og andre fordele altid vil være på vor side, som de var i afstemningstiden og har været det senere.¹⁶

En betragtning af tallene fra rigsdagsvalgene over et større tidsrum viser, hvor usikker store dele af grænseområdets befolkning er i sit nationale standpunkt. Og ejendommeligt nok har svingningerne været voldsomst i nogle landsogne. I grænseområdet som helhed, sådan som det er afgrænset her, købstæderne Åbenrå og Tønder medregnede, havde tyskerne fra 1871 til 1903 en frem-

gang af 25 pct., det vil efter stemmetallet sige, at en fjerdedel af befolkningen gik fra den danske over til den tyske side. I tiden fra 1912 til 1924 har vi vundet 35 pct., det vil efter stemmetallet sige, at en tredjedel af befolkningen har forladt tyskerne for at spadsere over til os! *Så megen usikkerhed er der.* – På en vedføjlet tabel findes tallene, man kan her aflæse bevægelserne for hvert enkelt sogn.¹⁷

På denne baggrund får den økonomisk og socialt stærke tyskhed umiddelbart ved landegrænsen, som har fastholdt sin overbevisning i hårde modgangstider, en betydning, vi må vogte os for at undervurdere.

Vil man søge at klare sig, hvilke trivselsbetingelser tyskheden i grænseområdet som forholdene ligger har, må man se på, hvilke kilder den har at drage næring af. Der kan da først nævnes den tyske kommunale børneskole og den gives for at tilføre tysk nationalt sindelag næring. På det kirkelige område har tyskerne i den senere tid været meget virksomme, her som andet steds gælder, at den frie danske lovgivning ingen hæmmende skranker opstiller. Et tysk ungdomsarbejde af ikke ringe omfang er igang, på meget forskellige områder søger tyskerne at organisere sig. Efter de i en tabel¹⁸ nævnte tal har der fra ca. 120 tyske hjem i området været børn på tysk højskole, dette tal er efter mine indtryk for lille, på den anden side virker den danske højskole også dragende på tysk ungdom. En tabel¹⁹ giver oplysning om tyskernes avislæsning; ved siden af de tyske læses også danske aviser. En kreds af tyske

16. Allerede hurtigt efter Lebecks død ændredes disse forhold som bekendt afgørende.

17. Tabellen findes ikke, men synes at have givet et skævt billede, idet der er regnet med afgivne stemmer og ikke med samlet vælgertal (herunder stigende og dalende valgdeltagelse) og ændringer i selve vælgertallet.

18. Findes ikke.

19. Findes ikke.

11 Kliplev

Sogn. Antal Ejendomme (Kort):

1924

Ejerne efter Sindelag:

danske	137	eller	67	pCt.
tyske	51	eller	25	pCt.
blakkede	17	eller	8	pCt.
Ialt 205				

Arealfordeling	Hektar	ret.	Ejendomsskyld	ret.	Jordværdi	ret.
I danske Eje	3576.	69.	3.482,400.	71.	1.947,500.	71.
I tysk Eje	1367.	27.	1.210,700.	25.	681,900.	25.
I blakket Eje	217.	4.	207,200.	4.	101,900.	4.
Ialt	5160.		4900,300.		2,731,300.	

Fordeling efter Ejendommens Størrelse:

indtil 1/2 ha	1/2-5 ha	5-15 ha	15-30 ha	30-50 ha	over 50 ha
---------------	----------	---------	----------	----------	------------

danske	24.	41.	36.	20.	16
tyske	6.	10.	18.	13.	6.
blakkede	4.	6.	6.	1.	0.

Sognets største Ejendomsbesiddere:

Ejendommene i tysk Eje:

Fødested. Paa Ejendomme, hvor der tales tysk, var i:

Folkeskole. Af Sognets tyske Ejendomme har:

Paa anførte Antal Ejendomme tales:
Mand og Kone Forældre og Børn Børnene indbyrdes

Tilfælde Manden syd fra

Børn i dansk Folkeskole

innsk imellem

..... Konen syd fra

" " tysk "

tsk

..... begge syd fra

" " tysk Privatskole

egge Sprog

Ungdomsskole. Af Sognets tyske Ejendomme har anførte Antal haft Unge paa

Avislæsning. Af Sognets tyske Ejendomme har

Voksne Arvingers Sindelag opgives paa de tyske Ejendomme i

danske Efter-, Høj- og Landbrugssk.

..... tyske Aviser og Tidsskrifter

..... Tilfælde som tysk

tyske " " " "

..... danske " " "

" dansk

andre danske højere Skoler

..... baade danske og tyske

" " blakket

" tyske " "

Ejendomme i dansk Eje:

Ejendomme i blakket Eje.

Tysk Tyende. Der er tysk Tyende paa

Ungdomsskole. Af Sognets danske Ejendomme har anførte Antal haft Unge paa

Ungdomsskole. Af Sognets blakkede Ejendomme har anførte Antal haft Unge paa

danske Ejendomme

danske Efter-, Høj- og Landbrugssk.

..... danske Efter-, Høj- og Landbrugssk.

..... tyske "

tyske " " " "

..... andre danske højere Skoler

..... blakkede

andre højere danske Skoler

..... tyske " " "

" " tyske " "

" tyske " "

Anmærkninger:

mænd og kvinder, hvis ideelle stræben ikke bør underkendes, er i virksomhed. Der er gjort tilløb, begyndelser, nydannelser. Noget er i sin vorden. Den nordslesvigske tyskhed, der tidligere var så afhængig af staten, prøver sig frem ved egne kræfter. Hvilke muligheder, der ligger gemt, kan først fremtiden vise os, men at der er kræfter i virksomhed af ikke ringe styrke er sikkert nok. Sikkert er det også, at en tysk national bevægelse ikke behøver at ængstes for økonomiske vanskeligheder, forudsat at viljen er til stede. Bortset fra den støtte, der kan ventes syd fra, hører de tyske befolkningsdele til de mest velstillede i grænseområdet. En af tyskhedens største vanskeligheder er det danske modersmål.

En faktor af megen betydning er, hvordan udviklingen syd for grænsen vil føje sig. Vi danske nordslesvigere kan tale et ord med om, hvad forbindelserne over grænsen betød for os. Der er syd for grænsen kræfter under udfoldelse, også folkelige kræfter, som er egnet til også at give tyskheden nord for grænsen næring. En kreds af idealistiske tyskere, mænd, mange af nordslesvigsk afstamning og med nøje kendskab til dansk folkeligt arbejde, arbejder med hengivelse for deres lands genrejsning. Noget er igang, som minder om, hvad der skete i vort eget folk efter 1864. Efter sammenbruddet i 1918 var det tyske folk sunket dybt i opløsning og elendighed. (Vi må ikke overse, at det er på denne baggrund, at afstemningen og de følgende års udvikling er foregået). Men som det tyske folk rejser sig igen, vil dets evne til at gøre sig gældende vokse. Og det er ikke en modstander, vi kan kimse ad, heller ikke i et nationalt og kulturelt kappestræb. Hvor meget der end i det gamle Tyskland var af ting, der bød os imod, må vi ikke overse, at over adskilligt af det, som det tyske folk har ydet også i de sidste menneskealdre, ville et hvilket som helst andet folk have følt sig stolt. Et nyt Tyskland, der vokser i velstand og anseelse og indtager den stilling i Europa, der

tilkommer det, vil kunne yde tyskheden nord for grænsen et ganske anderledes rygstød, end afstemningsdagens Tyskland var i stand til.

Opgaver og midler

Det var det tyske styres store fejlgreb, at det mere lagde an på at volde os vanskeligheder end at pleje tyske kulturopgaver. Fra et tysk synspunkt set kom det hele derved ind i et fejlt spor. Store kredse af befolkningen, som det ved anvendelse af andre midler ville have været muligt at få i tale, lukkede sig. Den mod det tyske velvillige del af befolkningen forsømtes. Mest forsømte var en række sogne i grænseområdet. Blot en smule mere tysk modstandskraft, og antallet af sogne med tysk flertal ved folkeafstemningen i 1920 ville være bleven væsentlig forøget. For blot at nævne enkelte eksempler havde Burkal, Hostrup, Uge og Løgumkloster 49 pct. tyske stemmer.²⁰

Hovedsynspunktet for vort arbejde må være at styrke den indre styrke hos de os venligt stillede befolkningsdele, tilføre dem al den næring, de er i stand til at modtage. I samme grad, som strømstyrken vokser, vil den virke dragende også på befolkningsdele, der står os mere fjernt. Ved alle egnede midler må vi søge at hæve befolkningen, i erhvervsdygtighed, kulturelt og socialt. En sådan god behandlingsmåde vil være bedst egnet til at knytte den nær til os, så den ikke vender sig fra os i modgangstider.

Af de midler, vi har til vor rådighed, skal nævnes nogle.

1. *Den danske folkeskole.* Hvad det her først og fremmest gælder om, er at få gode danske lærere og lærerinder ind i folkeskolen og da navnlig på de vanskelige poster,

20. Næppe over 45 procent af den hjemmehørende befolkning.

helst ældre og erfarne folk, der ligeså meget virker ved deres færd og færden som ved deres undervisning. En del er nået i den henseende, men der er nok tilbage at gøre. Det er desværre sådan, at egnede lærere nord fra ikke altid er lette at få ned til disse egne, hvorved mindre egnede kræfter må antages. Hånd i hånd med dette må gå andre bestræbelser for alle vegne at få pæne skolelokaler, for alle vegne at få gammelt tysk skolemateriel erstattet af nyt dansk, og først og fremmest for at få befolkningen interesseret i skolen og dens arbejde og give den forståelse for den danske folkeskoles ejendommeligheder og værd. En højnelse for folkeskolen i forståelse med befolkningen er noget af det vigtigste, der kan gøres. En god begyndelse er allerede gjort.

2. *Den danske ungdomsskole.* Gode ungdomsskoler, der kan fortsætte, hvor børneskolen slap, har en særlig mission i grænseområdet. Men fremfor alle andre former for ungdomsskoler må *den danske højskole* nævnes i denne forbindelse, med dens særlige evne til at levendegøre sammenhængene mellem fortid og nutid og vække den folkelige samfølelse. Også de socialt førende kredse må søges ført ind under denne påvirkning. Højskolen har været en bærende kraft i vort folkelige arbejde fra den nationale vækkelsestid til vore dage, og dens betydning vil snarere stige end dale, efter at også vor nationale modpart har fået øje for dens værdi og taget den i brug som et middel til folkelig styrkelse og fornyelse.

3. *Den danske bog.* Mens ungdomsskolen kun får en del i tale, har den rigtigt valgt danske bog mulighed for at trænge ind i meget store kredse, til børn, unge og ældre. Den har ærinde til folk, som har været på højskole eller andre skoler og vil fortsætte noget påbegyndt, og til mennesker, der ikke har fået nogen anden skolegang end folkeskolen og som måske ikke engang går til møder.

Som højskolen, sådan har den danske bog været et af de vigtigste midler til at holde danskheden i Sønderjylland levende og give modersmålet indhold og fornyelse. Det er af stor betydning, at sognebibliotekerne (og de til skolerne knyttede børnebogsamlinger) har en efter læsekredsens forudsætninger omhyggeligt valgt samling af ordentlig holdte og ordentlig indbundne bøger. Den lasede, urene bog har ikke samme mission som den pænt udseende bog. For at ikke sognebibliotekernes vedligeholdelse og fornyelse helt skal hvile på en enkelt mand, i regelen en lærer, må der i selve befolkningen oparbejdes forståelse for bogsagen og vilje til at påtage sig de fornødne ofre. Et sådant arbejde må særlig tage sigte på medlemmer af skolekommissioner og sogneråd og andre interesserede, blandt andet ved at samle dem til mindre sammenkomster, hvor der er mulighed for en i enkeltheder gående drøftelse. – Iøvrigt har de under 2 og 3 nævnte virksomheder naturlige midtpunkter i vore to ældste foreninger, Sprogforeningen og Skoleforeningen, med støtte af nyere organisationer.

4. *Forsamlingshusene.* Arbejdet i forsamlingshusene, der er naturlige midtpunkter for den sunde folkelige virkelyst i sognene, støttes og fremmes. Det er velkendt, at de nord fra tilflyttede, navnlig når de kommer fra egne med bedre folkelige og åndelige kår, ofte føler sig ensomme og forladte i grænseområdet. Forsamlingshuset er det naturlige mødested, hvor gammelt og nyt samles til god underholdning og til fremme af fælles formål.

5. *Det kirkelige arbejde.* Store kredse af grænseområdets befolkning er religiøst optagne, men også her trænges til en fornyelse. Måske var her et særligt godt udgangspunkt for at vise, ikke blot hvad vi har modtaget af værdifulde påvirkninger syd fra, men tillige, hvordan vi har været i stand til at om-

forme det udefra modtagne efter vort særlige behov.

6. *Erhvervslivet.* De bestræbelser, der alt udfoldes for at hæve erhvervslivet, navnlig *landbruget*, støttes og fremmes.

7. *Endelig er der sidst og ikke mindst ejendomsspørgsmålet.* I nogle sogne, hvor blandt særlig nævnes Højer, Højer landsogn og Ubjerg, får vi overhovedet ikke nogen modstandsdygtig danskhed uden en anden national jordfordeling. Jordspørgsmålet er noget af det allervanskeligste. Hvad kan vi her sætte som ønskelige og opnåelige formål? Vi skal ikke sætte som mål at få så mange købere som muligt nord fra ned i grænseområdet for at fortrænge det størst mulige antal tysksindede ejere fra deres fædrenejord. Selv om dette var muligt, hvad det ikke er, alene af den grund, at et større antal købere af den slags, vi kunne være glade for og tjente med, savnes, ville en sådan handle-måde ikke svare til det danske styre iøvrigt, heller ikke med de forudsætninger, under hvilke vi har valgt landet. En jordkamp er heller ikke ønskelig af den grund, at den ville give tyskheden en samlingsbasis af den største værdi. Hvad vi bør, og hvad vi også må kunne, er at samle bestræbelserne om at jævne vejen for et mindre antal mænd af den rigtige type til bosættelse i grænseområdet, mænd der ved deres dygtighed og rolige færd er egnede til at være forbilleder. Navnlig burde opmærksomheden rettes på de henved 40 landsbyer, hvor tyskheden er særlig stærk og trangen til fornyelse særlig stor. Det kommer ikke så meget an på det store antal som på den enkeltes evne til at dyrke sin ejendom godt og på anden vis tjene som eksempel til efterfølgelse, *sådan at befolk-*

ningens niveau i det hele hæves. Thi hverken i dette eller andre forhold må det overses, at den enkelte mand og kvinde nord fra, som bosætter sig hernede, kommer til at stå som repræsentant for Danmark, – lykkes det ham eller hende at fylde pladsen på rette måde, er der vundet en sejr, i modsat fald har vi hentet os et nederlag. – Hvordan iøvrigt denne ligeså vanskelige som vigtige sag skal gribes an, må blive genstand for mere indgående overvejelser af kompetente kredse.

Hermed er jeg kommen til slutningen af det, jeg har ment at kunne sige i tilslutning til de ved undersøgelsen fremkomne oplysninger. Det står sådan for mig, at vi bør samle alle de kræfter, vi råder over, med det formål at hæve den befolkning, der 1920 kom ind i Danmark ved et flertals vilje, kulturelt, socialt og på anden vis, så sporene af tidligere tiders vanrøgt udslettes og den kommer på højde med det øvrige danske folk og føler sig så nøje knyttet til det, at den også vil forblive det tro i modgangstider. Midlerne bør, selv om nogle af de vigtigste opgaver nødvendigvis må løses tyst, ikke være anderledes, end at vi nårsomhelst og overfor hvemsomhelst er villige til at tage ansvaret for dem. Sådan bør det være for vor egen skyld. Kun således vil vi kunne få oprettet det forhold til vor nabo mod syd, som i det lange løb er en nødvendighed for at sikre vort fædrelands stilling udadtil, kun således vil vi være i stand til at møde de virkninger, en tysk folkelig og åndelig fornyelse syd for grænsen måtte kunne få for befolkningsdele nord for grænsen, kun således kan vi vente at nå til den *indre* genforening, der endnu kun er fremtidsmål og fremtidshåb, dog ikke fjernere, end at de kan nås, når vi enigt og på rette måde sætter kræfterne ind.

Folkehjem efter ombygningen. Balkonen er ikke den, H. P. Hanssen talte fra den 17. november 1918, men en rekonstruktion af indgangspartiet.

Festen på »Folkehjem« 27. september 1974

Fredag den 27. september 1974 blev det ny-ombyggede og udvidede »Folkehjem« indviet. Amtsborgmester Erik Jessen bød velkommen til de mange hundrede gæster:

Det er blevet min opgave i aften at byde velkommen og i øvrigt at søge at lede aftenen så godt som muligt. Det er mig en stor glæde på »Folkehjem«s bestyrelses vegne at kunne byde så mange velkommen til denne aften i det udbyggede og stærkt moderniserede »Folkehjem«.

Det er 10 år siden, de første realistiske tanker om en udbygning og gennemgribende

modernisering af vort gamle forsamlingshus kom frem. På foranledning af folketingets sønderjyske udvalg fandt Sprogforeningen og Åbenrå kommune frem til et samarbejde. Men penge var der ikke mange af. Det var gode kræfter med især daværende statsminister Hilmar Baunsgaard i spidsen, der skabte den politiske mulighed for et rente- og afdragsfrit statslån på 3,3 mill. kr., der herefter – foruden de værdier, Sprogforeningen og Åbenrå kommune indskød – dannede det økonomiske grundlag for det nye »Folkehjem«.

Hertil føjede sig en aftale med Åbenrå by-

Amtsborgmester Erik Jessen. Formand for »Folkehjem«s bestyrelse.

råd om, at den nye institution også skulle omfatte lokaler til »Det Sønderjyske Landsbibliotek«.

Forudsætningen for statslånet var naturligt nok, at der også fra den anden side skulle vises interesse for sagen.

Også her hjalp gode kræfter til. Og det betød tilskud fra Den Danske Landmandsbank, Københavns Handelsbank og Privatbanken, Mads Clausens Fond, Fonden til Fædrelandets Vel og H. P. Hanssens Mindefond. Også Den Sønderjyske Fonds legat, FDB og Cimbria meldte sig, og et særligt håndslag følte vi, det var, da foreningen »Sønderjyden« i København sendte os et smukt beløb.

Da Handelsbankens sønderjyske afdelinger fejrede deres 50-års fødselsdag, fik vi igen et smukt beløb, og såvel Andelsbanken

som Andelsbankens sønderjyske afdelinger, Sparekassen Sønderjylland og den daværende Nordslesvigske Folkebank (nu Sydbank) medvirkede smukt og godt.

Også Forsikringsselskabet Danmark og Den Berlingske Fond var med, og Ingeborg og Chresten Thomsens børn sendte os venligt et smukt beløb helt i overensstemmelse med deres forældres ånd.

Så er vi nået så langt frem, at byggeriet længst var i gang, og planerne om et kursuscenter og etableringen af grænseregionsforskningsinstituttet var højaktuelle, men penge havde vi nu ikke flere af. Da kom Sønderjyllands Højspændingsværk os vældigt til hjælp, da bestyrelsen i anledning af værkets 50-års jubilæum bevilgede os en gave på $1\frac{1}{2}$ mill. kr. til gennemførelsen af kursuscentret.

Det skabte ikke alene baggrund for at gå videre, men det satte også yderligere gang i vore indsamlingsbestræbelser, og vi havde herefter den glæde at modtage beløb fra A. P. Møller og hustru Chastine McKinney Møllers Fond, Sønderjyllands Kreditforenings jubilæumsfond, Kreditforeningen Danmark, Dansk Kultursamfund, Laurids Andersens Fond og Danmarks-Samfundet. Og Sonningfonden og Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat sendte os tilskud til genskabelsen af den gamle facade. Alt i alt blev disse beløb til ca. 1,6 mill. kr.

Så langt er vi altså nået nu. Og som alle vil forstå, har vi grund til at takke alle de mange, der i tidens løb har hjulpet os – ikke alene med økonomisk hjælp, men også med inspiration og opmuntring. Og vi takker arkitekt og ingeniør, alle håndværkere og hvem, der ellers på en eller anden måde har medvirket til at skabe nybygningen, og jeg takker de mange, der i eller i tilknytning til byggeudvalget og andre udvalg har ofret mange, mange timer på løsningen af opgaven.

Det er lykkeligvis så mange, at det vil være umuligt at nævne alle navne. Derfor

er det vist fornuftigt ingen at nævne. Hver enkelt kan jo tage den del af takken, han eller hun føler sig fortjent til. Det er i hvert fald nemmest for mig.

Vi takker Ny Carlsberg Fondet for gaver og Statens Kunstfond for tilsagn om gaver og pengeinstitutterne for finansiering og beklager kun, at obligationskurserne var lidt lave, da vi skulle sælge. Der bliver altså et hul at fylde ud, inden vi er helt færdige med finansieringen, så skulle det hænde sig, at De traf en eller anden, der havde lidt rigeligt med penge og gerne ville bruge dem til et godt formål, ja, så kan De roligt henvise ham eller hende til »Folkehjem«.

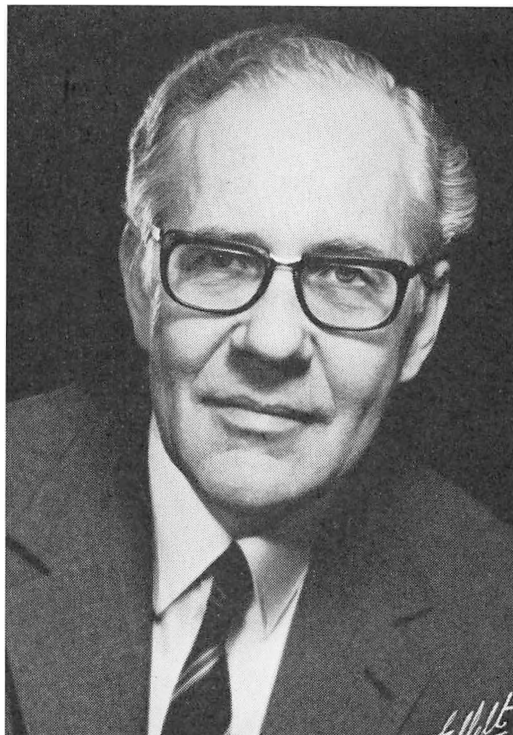
Men ud af de 10 år og de mange hjælpende hænder kom der dog et nyt »Folkehjem«, hvis fremtidige virke, tror jeg, vil blive af betydning for udviklingen i det sønderjyske grænseområde.

Derefter fik statsminister Poul Hartling ordet:

Det blev engang sagt om den sønderjyske sag, at den skulle bevare dansk sindelag, dansk sprog og dansk kultur, og det gælder det stadig om.

Den sønderjyske sag og det arbejde, der udførtes inden for »Folkehjem«s rammer, var ikke blot noget negativt. Det er klart, at der var et stærkt modsætningsforhold til det tyske, der følte som overgreb. Men der var dog også noget positivt, et folkeligt fællesskab båret af dansk sind, af dansk kultur. Det var noget, vi turde tale om, synge om.

Vi tør være os selv bekendt, netop hvis vi selv kan yde noget – først derved fylder vi en plads, også den plads i verdenssammenhængen eller den plads i det europæiske fællesskab, vi skal fylde. Men hvis vi ikke selv kan yde noget, hvis vi tømmes for vores egen arv, vort eget sindelag, vores egen kultur, ja, så har vi intet at yde og kan vel knap nok modtage.

Statsminister Poul Hartling.

Hvis vi ikke værner, hvad jeg lidt højtideligt kalder vores nationale arv, forskertser vi vor ret til at eksistere som frit tænkende mennesker og som nation.

Det, som vi festligt er med til at indvie i dag, er et forsamlingshus, som har store historiske traditioner. Og skam få os, om vi kastede vrage på dem. Det er traditionerne, der skal videreføre et bæredygtigt dansk fællesskab.

Jeg synes, det er festligt, at man kan indvie det sønderjyske forsamlingshus ved et sønderjysk kaffebord. Det er rigtigt, at det er jævnt og beskedent og dansk. Jeg ved godt, at der hører meget brød til, og at det derfor måske ikke er så beskedent endda. Men alligevel.

Og jeg vil også gerne have lov til at sige, at jeg tror i grunden ikke, at det er hændt før i danmarkshistorien, at en trediedel af den danske regering kom til stede for at gen-

Undervisningsminister Tove Nielsen.

indvie et forsamlingshus (stort bifald og megen latter), men jeg vil gerne sige til jer i Sønderjylland, at »Folkehjem« er heller ikke et sædvanligt forsamlingshus, for det er, og sådan klinger det i mine øren, – et folkehjem.

Lad mit ønske i dag være, at det må svare til sit navn, at det må bære vidnesbyrd om dansk identitet og dansk arv, at det må blive en ramme om det danske fællesskab, uden hvilket det danske mister sin mening.

Undervisningsminister Tove Nielsen sagde:

På regeringens og Det sønderjyske Udvalgs vegne er det mig en glæde i dag at kunne lykønske hele den sønderjyske befolkning med denne genindvielse af »Folkehjem«. Jeg er taknemmelig over at måtte være med ved denne festlige lejlighed, og jeg lykønsker alle de mange kræfter, som

har været med til at løse denne meget store byggeopgave, som vil virke til gavn og glæde for befolkningen hernede, både i kraft af sit store bibliotek, det folkelige samlingssted og kursuscentret – det er en moderne form for et centralt »forsamlingshus« for en hel landsdel. Sådan var »Folkehjem« også tænkt, da det under ganske andre vilkår blev indrettet i sin første skikkelse i 1911. Også dengang havde Nordslesvig sin centrale danske bogsamling her, også dengang lagde man vægt på en kursusvirksomhed, og som fælles sønderjysk forsamlingshus havde »Folkehjem« ikke mindst sin store tid i de bevægede år 1918–20.

Værdien og nytten af dette sted i sin nye skikkelse vil komme til at række langt ud over Nordslesvig. Dels vil alle de mange kulturelle muligheder, som findes her, sikkert i stort omfang blive benyttet af interesserede og studerende fra hele landet, og dels tror jeg, at »Folkehjem« vil blive en værdifuld faktor i det åbne kulturelle samarbejde, der findes imellem institutioner nord og syd for grænsen. Til det samarbejde over grænsen, som nu må finde sin form, også i forhold til den tyske nabo, giver det nye »Folkehjem« ideelle rammer.

Det er lykkeligt at erfare, at giverkredsen, som står bag rejsningen af denne bygning, er meget bred, denne frivillige indsats vil være en garanti for, at befolkningen også i fremtiden vil stå sammen om denne kostbare gave.

På regeringens vegne ønsker jeg »Folkehjem« en lykkelig fremtid.

Kulturminister Nathalie Linds tale:

Mine damer og herrer!

Dagen i dag betegner en lys milepæl i »Folkehjem«s bevægede historie – en begivenhed, som markerer, at »Folkehjem« på ny indtager sin centrale plads i landsdelens kulturelle liv.

Få institutioner har båret sit navn med så megen berettigelse som »Folkehjem«. Fra første færd har »Folkehjem« været dybt forankret i befolkningens daglige liv. Med udgangspunkt i bogsamlings sagen udviklede »Folkehjem« sig til landsdelens samlingssted, blev hjemsted for mange af de forhåbninger, der var blevet husvilde et halvt århundrede tidligere, og det var da også helt i pagt med »Folkehjem«s betydning, at det var her, den sønderjyske befolkning i november 1918 søgte frem til sit ståsted i den videre politikk.

Når »Folkehjem« nu skal videreføres, sker det i en ændret ydre skikkelse og under totalt ændrede vilkår. Men hvad der ikke er ændret fra tidligere til nu, er håbet om, at »Folkehjem«s fremtidige virkeområde fortsat vil påkalde hele landsdelens interesse, og at bygningen som samlingssted vil bidrage til yderligere at berige det kulturelle arbejde i grænselandet.

Vor tid er præget af, at det internationale samarbejde i højere og højere grad bygger på kontakter hovedstæderne imellem, – at beslutningsprocessen fjernes fra de befolkningsgrupper, der i et grænseland har daglig indbyrdes kontakt. Ikke mindst set ud fra en kulturel synsvinkel er det efter min opfattelse vigtigt, at man søger at afdæmpe denne udvikling ved at stimulere aktiviteter, som åbner mulighed for at fastholde og udvikle kontakten mellem landsdelens beboere på begge sider af grænsen.

I morges læste jeg Willy-August Linnemanns prolog til denne fest og fæstnede mig bl. a. ved hans velmente ord:

»Gid der må blive sunget, så det kan høres, at danskerne endnu kan synge og stadig magter andet end at plagiere den amerikanske industrimusik.«

Og ved tilføjelsen:

»Et folk, der har mistet lysten til at synge og bare føler trang til at kvække, virker underligt forknyt, og det spørgsmål må da rejses både herhjemme og i udlandet: Hvad er

Justits- og kulturminister Nathalie Lind.

det egentlig, som trykker danskerne?»

Da jeg læste dette, kom jeg til at tænke på den svenske humanist og digter Hjalmar Gullberg, hvis livsholdning bygger på den opfattelse, at hvad et menneske individuelt gør til sit er mere gavnligt end alt, hvad der kan vindes i masse- og magtlivets tummel.

Måske er der i dette noget af svaret på Willy-August Linnemanns spørgsmål: Hvad er det egentlig, der trykker danskerne? Er det fordybelsen og selvstændigt arbejde, vi har glemt eller skubbet til side på grund af presset fra massemedierne og de utallige påvirkninger, vi dagligt udsættes for? Er det selve meningen med livet, vi glemmer i vort travle dagligliv, glemmer at tyde »de hemmelige love«, som inderst inde behersker vort liv.

Omkring 1940 digtede Hjalmar Gullberg i anledning af et besøg i København efter den tyske besættelse »Hälsning til Danmark«:

Hur skulle det folk kunna tigas ihjäl,
som Grundtvig har sjungit med psalmsång
samman?

Ej släcks på jordiska makters befäl
Guds sökarljus i den själ,
där Kierkegaard tände flamman!

Den inderlighed, der præger disse linier, har for mig altid været forbundet med Sønderjylland og »Folkehjem«, med fordybelsen og viljen til at leve livet på dets egne barske vilkår og med det sammenhold, der opstår heraf.

I dag, hvor vi genindvier »Folkehjem«, kan der være grund til at takke alle de mange gode kræfter, der står bag det lykkelige resultat, og samtidig lykønske hele landsdelen med genindvielsen af det »Folkehjem«, der er lige så rigt på minder fra fortiden som på muligheder i fremtiden.

Fhv. forstander J. Th. Arnfred, Askov, holdt hovedtalen:

Så nåede vi frem til indvielsen af det nye »Folkehjem«. Stedets historie er for denne kreds så velkendt, at kun få punkter skal nævnes.

Sprogforeningen havde i de første år efter sin oprettelse i 1880 sit kontor og boglager i Flensborg. I 1891 flyttede man til Åbenrå, og bøgerne blev anbragt på et loft i en baggård. I Køllertiden, hvor ingen turde stille lokaler til rådighed for tilsynsrådsmøder og generalforsamlinger, blev det klart, at Sprogforeningen måtte skaffe sig egne lokaler. Et udvalg på seks mand fik opgaven overdraget. De købte Schweizerhalle, og i 1903 flyttede Sprogforeningen ind. Dansepavillonen blev mødesal, keglebanen boglager osv. Men bygningerne var for små og for ringe. I 1909 besluttede tilsynsrådet med nogen ængstelse, at der skulle bygges nye og tidssvarende lokaler. Det »Folkehjem«, vi kender, blev bygget af Jep Fink efter Magdahl Niensens teg-

ninger og indviet 17. april 1911 ved et stort gilde, hvor der var over 400 til stede.

Byggeriet var dristigt, byggeudvalget havde kun penge til en tredjedel af udgifterne, men der var brug for den store bygning. I året 1913, året før den første krig, havde Sprogforeningen 120 selvstændige biblioteker med 30 filialer med 85.000 bøger spredt ud over landsdelen. Bogsamlingerne blev forsynet fra det store lager på »Folkehjem«. Dertil kom så, at der blev givet boggaver i tusindvis det år, 1250 ekspl. af A. D. Jørgensens »40 fortællinger« og 10.000 julehæfter. Jo, der skete noget dengang. I den nye bygning var der desuden restauration, gæsteværelser, mødelokaler og først og sidst den store mødesal.

Efter tysk lov skulle der være en juridisk person som ejer. Derfor blev byggeselskabet »Folkehjem« dannet med selvstændigt regnskab og egen bestyrelse. Denne ordning fortsatte indtil 1960. Da ønskede bestyrelsen at træde tilbage og overlod administrationen af »Folkehjem« til Sprogforeningen. Gælden var nu næsten ude af verden, men ejendommens drift havde givet underskud i en årække, og bygningerne trængte hårdt til en gennemgribende restaurering. Sprogforeningen havde ikke selv midler til at løse denne opgave og havde heller ingen muligheder for at skaffe dem. Resultatet blev derfor, at den selvejende institution dannedes nu for ti år siden. Sprogforeningen kom med huset og grundarealet, Åbenrå kommune med tre naboejendomme af tilsvarende værdi. Nu blev der mulighed for at skaffe penge. Daværende statsminister Hilmar Baunsgaard så, at det ikke blot var en sønderjysk sag, men en national opgave at bevare den bygning, der har en særlig plads i vor historie. Det rentefrie statslån blev bevilget, og store gaver fra institutioner og private kom til, som vi har hørt.

I fundatsens formålsparagraf hedder det blandt andet: Institutionen har til formål at videreføre ejendommen »Folkehjem« i over-

En del af den store forsamling, der deltog i festen på »Folkehjem« 27. 9. 1974. Blik fra den gamle »Store sal« mod den nye.

ensstemmelse med stedets historiske traditioner, at være hjemstedet for et omfattende dansk folkeligt kulturarbejde, samt at opføre lokaler for det sønderjyske Landsbibliotek i tilknytning til »Folkehjem«.

Dette er nu sket, og det er samtidig klart, at situationen i dag er meget forskellig fra den, der herskede i 1911. Den opgave, bog-lager og udlån havde, er forlængst overtaget af bibliotekerne. Endnu er der brug for bog-gaver i begrænset omfang – især syd for grænsen, men Sprogforeningens nuværende virke kræver kun beskedne lokaler i det store kompleks.

Bygningen blev rejst som et hjemsted og et udgangspunkt for kampen for at værne dansk sprog og kultur mod det prøjsiske voldsherredømmes forsøg på at udslutte begge dele. På denne baggrund havde det været forståeligt, om der ved indvielsen havde lydt

skarpe eller bitre ord fra dansk side, men det var ingenlunde tilfældet. Sprogforeningens formand, fabrikant M. Andresen, sagde: »Foreningens formål er at bevare det danske sprog – vort modersmål, men det er ikke dens opgave derved at træde andres modersmål f. eks. det tyske for nær. Gid vi alle fremdeles må hjælpes ad, og at vi så længe som muligt må tro det bedste om hverandre. Gid fordragelighedens ånd må fæste bo blandt mennesker og nationer indbyrdes, så at de mere og mere lærer at agte hverandres ejendommeligheder og at lade enhver beholde af sit det, som godt er.«

Disse smukke ønsker, der nok dengang har lydt lidt virkelighedsfjerne i nogles øren, er alligevel i nogen grad gået i opfyldelse. Vi er sammen med det tyske folk i NATO og EF, og spændingen mellem dansk og tysk i grænselandet har ikke samme skarphed

Sprogforeningens tidligere formand, fhv. højskoleforstander J. Th. Arnfred.

som forhen, men det betyder ikke, at sejren er vunden og kampen for dansk sprog og kultur aflyst.

Statslånet til restaureringen blev givet på den betingelse, at salen her og den gamle bygnings ydre præg så vidt muligt blev bevaret. Arkitekten har ikke været begejstret for denne bestemmelse, men det er da lykkedes helt godt at forene gammelt og nyt. Denne respekt for de historiske minder betyder ikke, at vi bygger et museum – jo, på et område nok. Denne bygning skal indeholde lokaler, der er egnede til at rumme den billedsamling af mænd og kvinder, der har været førende i kampen for at bevare dansk sprog og kultur i udlændigheds- og genforeningstiden. Disse malerier er historisk værdifulde og samtidig så inderligt samhörige med dette hus, at de aldrig bør fjernes derfra, men bortset herfra skal bygningen ikke være et museum, men et værksted for et dansk kulturelt arbejde i landsdelen i overensstemmelse med fundatsen.

I denne er der tale om at videreføre, men der er allerede nu sket ændringer, der rækker videre end til bygningerne. Tidligere var det kun Sprogforeningen, der havde formålspapir og bestemte opgaver. Den øvrige del af bygningen afgav så lokaler til hotel, restaurant og mødevirksomhed. Nu er »Folkehjem« selv en institution med fundats, der forpligter og kræver, at bygningen skal være hjemsted for folkelig dansk kulturarbejde, og det giver ligesom rigere muligheder og øget styrke.

Det, vi fester for i dag, er indvielsen af rammerne for dette arbejde, og disse rammer er udmærkede. På den ene fløj af det store bygningskompleks har det imponerende Landsbibliotek indrettet sig, og derefter følger lokaler til Sprogforeningen og Grønlandsforskningsinstituttet. På den anden fløj har vi moderne kursus og undervisningslokaler. I midten ligger så det nye gamle »Folkehjem« med festsalen, foyeren, billedsal, cafeteria og mødelokaler, hvor der nu snart vil være myldrende liv som i gamle dage.

I 1911 var det H. P. Hanssen, der holdt indvielsestalen. Efter at have redegjort for Sprogforeningens stærke udvikling i de senere år, konstaterede han, at der var god grund til at holde fest, men han sluttede sin tale med at sige: »Dagens stemning bør dog ikke blot udtømmes i glæde over, hvad der er nået, men den bør tillige være gennemtrængt af vilje til at udrette endnu mere i de kommende år.«

Vi vil gerne i dag gøre disse ord til vore. Men den gang var det så lysende klart, at der var brug for den store bygning. Er vort byggeri i dag en lige så indlysende nødvendighed? Sprogforeningen kræver nu kun beskedne lokaler, og vort sprog og kultur er jo ikke truet som dengang. En forfatter skrev fornylig – endda i et folkeligt tidsskrift: Tiden er løbet fra det »åndelige, nationale fællesskab«. Vor tid er af mange grunde blevet internationaliseret, medens nationen

før var en enhed, må man i dag betragte kloden som en enhed – derfor er nationalismen blevet en anakronisme. Nu er det globale et så vældigt ord og lidt uoverkommeligt – men det er da rigtigt, at vi fremover også skal være borgere også i det store Europa, men netop derfor er det væsentligt, at vi besinder os på, hvad der er vort. Kun ved at være sig selv kan man berige andre, og det gælder også nationer. Svinger vi, hvad der er os betroet, svinger vi ikke alene os selv, men også de andre – dem, vi skal være sammen med. Har vi intet særpræg, intet at bringe, som er værdifuldt for dem, så er vi kun at regne som en flok fremmedarbejdere i Fællesmarkedets udkant.

Det er jo det alvorlige ved sagen, at den vesterlandske kultur, som vi tilhører, er ude i en krise, fordi så mange af de værdier, der stod fast gennem århundreder, nu smuldrer. Hvor mange af os er ikke rådløse, når det gælder at klare nærliggende politiske og religiøse problemer, men des mere nødvendigt er det, at vi klarer os, hvori arven består, hvad det er, vi som folk skal værne om.

Det ligger nær på dette sted at sige: Vi skal værne vort sprog. For sproget er ikke blot et meddelelsesmiddel, men et udtryk for vort væsen. Bliver vort sprog fattigt eller tarveligt, sætter det sit præg på os selv, og mistes sproget, mistes folkets særpræg.

Skulle jeg vove at nævne et enkelt område, der hænger sammen med vor folkelige arv, måtte det være vor forståelse for demokratiets fundament. Ud fra vor folkearv ved vi godt, når det kommer til stykket, at ethvert menneske – uanset viden, social status, og hvad der ellers sætter skel – har samme værd og værdighed, selv om vi må indrømme, at det kan være vanskeligt at leve op til denne forståelse i det daglige samvær og samarbejde. Deraf følger så, at de åndelige værdier, et folk ejer i dets historie, digtning, kunst og viden, tilhører hele folket, og at disse værdier kan og bør rækkes til hver enkelt, selv om de ikke kan modtages i

samme grad.

Måtte hverdagens arbejde på dette sted bæres af dette syn, så at de mange, som samles her fra nær og fjern, må møde de værdier, der holder et folk levende.

Vi taler om at indivi. Det lyder nu så højtideligt. Vi samles jo blot her i festligt lag for at glæde os over, at »Folkehjem« nu igen officielt kan tages i brug i den nye og smukke skikkelse, men lad mig alligevel have lov til at slutte med ønsket om, at den højstes velsignelse må hvile over virket på dette sted i de kommende dage.

Camilla Larsen-Ledets hilsen og hyldest til »Folkehjem«:

Åbenrå har den lykke at have »Folkehjem« inden for sine bymure. Som repræsentant for staden bringer jeg hermed dens hilsen og hyldest i anledning af genindvielsen.

Byens gave er afleveret successive, alt som planerne til »Folkehjem«s udvidelse har udviklet sig, tre bygninger, ganske vist til nedrivning, men dog repræsenterende en værdi af over en halv million kroner, og anden økonomisk imødekommenhed er tilflydt den selvejende institution fra kommunen.

Kimen til »Folkehjem« blev, som det allerede er sagt, skabt af Sprogforeningen i juli 1900, idet der kort efter blev købt et forlystelsesetablisement, som blev omdøbt til »Folkehjem«, og ti år senere stod Nordslesvigs største og smukkeste forsamlingshus bygget og klar til ibrugtagen. Siden dengang har »Folkehjem« betydet meget for Åbenrå. Utallige møder, konferencer og kulturelle arrangementer har trukket talrige forsamlinger hertil. »Folkehjem« har været grosted for sammenhold, fællesskab og sej udholdenhed. Det har igennem mange år været et betydningsfuldt fort i den nationale forsvarslinie. Her er ikke kæmpet med bulder, men med Danmarks stærke stemme. Her er

Borgmester Camma Larsen-Ledet.

viljer blevet styrket til kamp. Her er vanskeligheder blevet omskabt til kampglæde. Her har kampe båret frugt.

To nationer, der engang krigedes, er nu allierede. Danmark og Tyskland er begge blevet led i et snævert europæisk arbejde. Men der vil stadig være brug for et »Folkehjem«. Landsdelen her vil også fremover have sit særpræg. Og Åbenrå vil også fremover være et centralt sted for kultur og viden. Til en ny tid med nye krav til omgivelserne er »Folkehjem« rejst påny. Ikke kun for åbenråere. Åbenrå deler gerne sin lykke for »Folkehjem« med andre.

Vi håber, at mange vil søge det, dyrke det, styrke det. Det første »Folkehjem«, taget i brug i 1911, krævede mod at etablere. Det indeholdt en risiko. Det krævede, at man var villig til at bære smerte og skuffelse.

En ny æra tager sin begyndelse for »Folkehjem« på denne dag på en tid, hvor den industrielle revolution breder sig mere og

mere, hvor produktionen sker for produktionens skyld, og hvor mange mennesker har mistet sin centrale plads og har fået et urealistisk forhold til sin hverdag.

Det skal være mit ønske for »Folkehjem«, at det, ud over det at være et undervisningscenter, i høj grad må fortsætte som kulturcenter, således at det fortsat medvirker til menneskelig foretagsomhed og modighed, udruster menneskene til at stå i livets tjeneste, hvilket for mig er at træffe gode afgørelser, værdsætte livet og værdsætte sin næste.

Tillykke med dagen. Alle gode ønsker for fremtiden.

Og sluttelig talte formanden for byggeudvalget, rektor Georg Buchreitz:

Man kan sige, at den første begyndelse til det gamle »Folkehjem«s fornyelse var et lykkeligt sammentræf af uheldige omstændigheder. Den ene af disse var, at »Folkehjem« efterhånden i sin gamle form ligesom havde udspillet sin rolle. Det var stadig et forsamlingshus af et vist format og med en glørværdig historie, men dets faciliteter var ikke på linie med, hvad man måtte kunne regne med i vor tid. Dette var erkendt af dem, der var ansvarlige for huset og dets virke, og man havde endog taget skridt til og fået løfte om ministerielt tilskud til en nødvendig istandsættelse. »Folkehjem«s administrationsudvalg vidste, at dette kun kunne blive for sminke at regne, og 2. juni 1964 besluttede man dels at udskille »Folkehjem« og Sprogforeningen og gøre det til en selvejende institution med kulturelle opgaver, dels at henvende sig til Åbenrå byråd for at få dette til at medvirke i denne store opgave.

Ved denne henvendelse, der fandt sted 19. juni samme år, stødte man på den anden af de uheldige omstændigheder, der skulle medføre det lykkelige resultat.

I adskillige år havde byrådet beskæftiget sig med – ja, ligefrem tumlet med spørgsmålet om et nyt bibliotek. Det gamle bar nok det stolte navn: »Det sønderjydske Landsbibliotek«, og det rummede mange bøger, men havde rent ud sagt elendige arbejdsforhold. Byggeplaner var gang på gang stødt på, at byrådet havde været nødsaget til at prioritere andre opgaver højere – Grønnegården, skolebyggeri, stadion –, og nu var man løbet ind i den herostratisk berømte byggekvote-ordning, der i hele landet kun tillod biblioteksbyggeri i ringe omfang. Byrådene stod i kø landet over, men få nåede frem til skranken, før der var udsolgt.

Flere kommuner havde da fundet frem til den udvej at leje sig ind i private ejendomme, og her og der – bedste eksempel er Københavns hovedbibliotek på Kultorvet – var der af private selskaber bygget med udlejning til biblioteker for øje, og det faldt derfor naturligt at kombinere, d.v.s. lade den selvejende institution »Folkehjem« bygge biblioteket og udleje det til byrådet. Man opnåede endog herved, at spørgsmål om profit på et sådant lejemaal var ude af billedet. Man havde altså et bibliotek og et »Folkehjem«, som tiden var løbet fra, og så nu udvej for at slå to fluer med ét smæk.

Allerede 22. juli kunne man derfor nå frem til en aftale mellem byråd og »Folkehjem« om både fundats og byggeprogram. Vi kan – ved at kigge os om i dag – nok se, at dette program er ændret undervejs, men det er værdt at bemærke sig, at man var så klarsynet i 1964, at programmet i det store og hele har holdt.

Jeg uddrager af protokollatet for 22/7 1964 den opgave, som man bad arkitekten udarbejde skitseforslag efter. Arkitekten arvede den nye institution fra det gamle »Folkehjem«. Det var arkitekt Jens Dall, som kom til at løse en langt større opgave, end der oprindeligt var tiltænkt ham.

Byggeprogrammet lød på: Ud over biblioteket, som man ikke gik i enkeltheder med

1) »Folkehjem«s oprindelige facade mod Haderslevvej skal bevares.

2) Karakteren af den nuværende sal (= Store sal) skal ligeledes fastholdes.

3) Den sydlige fløj må eventuelt fuldstændig ombygges, idet den nye facade i givet fald skal udformes i harmoni med den ældre del af »Folkehjem«.

4) I bygningen skal indarbejdes en forbedret og større billedsal, der skal danne en smukkere og mere værdig ramme om malerisamlingen.

5) Ud over den nuværende sal (= Store sal) skal det fremtidige »Folkehjem« indeholde følgende lokaler:

1 foredragssal til ca. 100 mennesker (billedsalen).

1 foredragssal til 50–75 mennesker.

2–3 mindre stuediekredsrum.

1 cafeteria med plads til 75–100 mennesker.

1 køkken til betjening af cafeteriaet samt med mulighed for servering i salen.

25–30 enkeltværelser til brug for kursister.

6) Studiekredsrummene og mindst en af foredragssalene skal kunne anvendes i forbindelse med den biblioteksbygning, der tænkes placeret umiddelbart syd for »Folkehjem«.

Dette var forudseende, men det er ikke alene devalueringen, der er skyld i, at de overslag, man da regnede med, ikke holdt. Man anslog i et møde 16. oktober 1964, at bibliotek, ombygning, arealerhvervelse – inklusive dem, man havde – kursistværelser – som vi i dag 27/9 1974 endnu ikke har – også inklusive, og fuldt monteret med inventar af enhver art skulle koste 4.800.000 kroner.

Det må her tages i betragtning, at appetitten er steget under måltidet.

Det må også noteres, at det har taget 10 år at nå så vidt, at vi kan samles om et sønderjysk kaffebord her i dag. Det regnede man heller ikke med i 1964. Målet var den-

Rektor Georg Buchreitz. Formand for byggeudvalget.

gang, at man skulle være færdig til 50 årsdagen for H. P. Hanssens mindeværdige tale fra »Folkehjem«s balkon 17. november 1918.

Megen velvilje mødte planerne ude omkring og hos de politikere, der i den lange tid fik med dem at gøre.

I de år, jeg her taler om, var mange optaget af de tanker, som først og fremmest Julius Bomholt førte frem om såkaldte kulturcentre. Man ventede en lov om sådanne. Han syntes selv, at ordet kulturcenter var besværligt, og han sagde engang til mig, at om Åbenrå ikke havde haft eneret på navnet »Folkehjem«, så ville han have foretrukket det for lovudkastets »kulturcenter«, »kulturhus«. Det er ikke min opgave at tage mig af økonomien her i dag, men jeg må jo nok nævne, at skiftende statsministre, kulturministre, undervisningsministre har vist vort virke en interesse, der – det tror vi selv –

er i overensstemmelse med en interesse, der er almindelig udbredt – uanset partifarver. Huset skal være et folkets hus, hvor alle med kulturelle interesser er velkomne, uden persons anseelse.

Der var selvsagt mange forhandlinger med ministre og ministerielle embedsmænd, men ministerierne implicerede først sig selv – og dette endda foreløbig kun på observerende vis – 29. juni 1965, da sekretæren for folketingets sønderjyske udvalg på sin ministers foranledning kom til drøftelse af vor sag ved et forhandlingsmøde på »Folkehjem«, og det blev klart da – og i følgende møder – at det hele ville trække ud. Man besluttede derfor, dels at den selvejende institution skulle træde i kraft 1. oktober 1965, dels at indrette sig på en foreløbig drift af restauration og mødesal i lighed med hidtidig praksis, og man skiftede restauratør ved samme tid.

Den nye institution modtog dels det gamle »Folkehjem«, dels fra Åbenrå kommune ejendommen Haderslevvej 5 og 5a og 11, og byrådet påtog sig over for folketingets sønderjyske udvalg, der havde stillet sådanne krav, pligt til at dække et eventuelt underskud ved den egentlige folkelige brug af det nye »Folkehjem«. Institutionen købte selv Haderslevvej 3 og ejede derefter – januar 66 – hele arealet fra politistationen og til det, der i dag er vor nordgrænse, men som nok i næste uge øges med endnu en ejendom.

Men der kom svære tider: Sagen fik en »vanskelig gang i administrationen«, d.v.s. i undervisningsministeriet, kulturministeriet, det sønderjyske udvalg. Betænkeligheden var stor ved de overslag, vi efterhånden måtte opleve. Penge havde vi jo ikke mange af. Og da gentagne forhandlinger i ministerierne ikke gav det ønskede resultat (en ministeriel bevilling til skitseprojekt), måtte man selv optage lån hertil.

Det var blevet klart, at heller ikke i 1970 ville man blive færdig. Det havde ellers – fandt man – været en god måde at markere

50-året for genforeningen på; men alle de mange vanskeligheder – især økonomiske – forhalede sagen. Bestyrelsen troede stadig fast og arbejdede støt på sin sag, og byrådet var også stadig positivt og markerede dette ved at udlægge hele arealet fra Løgumklostervej til Kirkebakken byplanmæssigt til offentlige formål. Det var også opmuntrende, at der med mellemrum kom gode pengegaver til »Folkehjem«s nyindretning. Alligevel var man i 1968 ikke helt fri for den tanke at måtte nøjes med at opføre biblioteket og nøjes med at »sminke« det gamle »Folkehjem«, men så lysnede det: Der kom tilladelse til igangsætning af biblioteket fra boligministeriets side i januar 1969, byrådet vedtog midlertidig finansiering af udgifterne ved detailprojektering for hele byggeriet, statsminister Baunsgaard gav os håb om en statsbevilling, der da også endte med at komme i begyndelsen af 1970 til et beløb af 3.300.000 kr. at udbetale i takt med byggeriets gennemførelse, og 10. oktober 1969 turde man endelig nedsætte et byggeudvalg for bibliotekets opførelse.

Man fik etableret byggekredit ved de lokale pengeinstitutter i forening. Byrådet stillede sagkyndig arkitektbistand til rådighed – kaldet sekretærtilsynet, og et endeligt byggeudvalg for hele projektet kunne konstitueres i marts 1971. Og så gik arbejdet, som den slags gør, med licitationer, byggemøder, ændringsforslag, klage over skader hos naboer – både politi og sygehus – uenighed om detaljer, ændringer i programmering, vanskeligheder med at fastholde håndværkerne på tidsplaner, et par af firmaerne gik fallit – o.s.v. Men alt i alt skred arbejdet frem ret rimeligt. 1973 kunne biblioteket tages i brug, i februar 1974 kunne en del af det egentlige »Folkehjem« tages i brug, og i dag tager vi Store Sal og Kursuscentret ud af byggeperioden og overgiver det til formålet.

Endnu mangler vi kursistværelser. Det er værd her at erindre sig, at de blev nævnt i

det allerførste forhandlingsmøde 19. juni 1964. Det kan ikke siges at være nogen ny tanke, og det må inderligt håbes, at de snart kan sættes i værk.

Der er afsat plads til realisering af den idé, der er opstået undervejs: Grænseregionsforskningsinstituttet, og det kommer jo nok. Dog sådan, at vi til enhver tid kan modtage regionsinstituttet, som vi er mange, der længes efter.

Der er grund til, at jeg ofrer nogle få ord på facaden. Det stod fra begyndelsen fast, at man ønskede facaden bevaret. Man ville ikke bryde forbindelsen til det gamle »Folkehjem«, og det blev fra begyndelsen, af de bevilgende myndigheder, fastsat som vilkår for ydelse af økonomisk støtte.

Det gik sådan, at vi blev nødt til at bygge det gamle indgangsparti op igen. Det kunne ikke stå, men det er rekonstrueret. Vi ved godt, at det ikke var den balkon, H. P. Hanssen stod på 17. november 1918; men det er så nær, vi kan komme det, og alle anslag på dette synspunkt er da også afvist af såvel byggeudvalg som bestyrelse – dels i egen respekt for historiens »Folkehjem«, dels i klar loyalitet over for dem, der har støttet vor sag. De fleste af os synes, at det er blevet pænt, og alle må erkende, at det er mere pittoresk, har mere blikfang end en strømnet modernisering ville være.

Det samme gælder hovedbygningen. Må jeg tilføje, at jeg mener, det har, hvad jeg kalder »folkepædagogisk værdi«, at man ikke har afskåret sig fra visuelt at opleve den fortid, hvoraf vi er rundet.

Der er ud fra samme synspunkt grund til at glæde sig over, at Sprogforeningen stadig har sine lokaler her, og over at det nationalhistoriske portrætgalleri har sin plads i huset. Til jul udkommer et hæfte til oplysning om de portrætterede.

Tilbage har jeg nu som byggeudvalgsformand kun at sige tak til forskellig side, først til dem, der betroede mig denne ærefulde og spændende opgave. Byggeriet er så stort og

så omfattende, og den periode, opførelsen har strakt sig over, så lang, at mange, mange har været impliceret. Jeg afstår derfor fra at nævne navne, takker udvalget for kammeratligt samvirke, teknikere, håndværkere, arbejdere – tilkaldte eksperter, myndigheder, kunstfunds, takker »Folkehjem«s bestyrelse for stadig og støt god vilje til at følge forslag fra byggeudvalget undervejs, takker sekretærsynet, der har givet byggeudvalgsformanden rolig nattesøvn; der er mange andre, der skal takkes. Jeg håber, at jeg kan sige: ingen nævnt, ingen glemt. Dronning Ingrid har interesseret sig meget for »Folke-

hjem«, og vi glæder os over, at vi tør håbe på, at hun vægtigt vil bidrage til udsmykningen i Store Sal.

Da vi var i gang med et afsnit, som vi genindvier i dag, fandt vi et dokument, nedlagt ved grundstensnedlæggelsen i 1910. Det blev genindmuret 17. november 1972 sammen med et nyt dokument. Vi fik således dog en mulighed for ligesom at markere den største dag i »Folkehjem«s historie, en af de store dage i vor landsdels og vort lands historie.

Måtte »Folkehjem« i sin nye form leve op til sin fortid!

Sagt og skrevet

WILLY-AUGUST LINNEMANN

Willy-August Linnemann skrev den 27.9.74 i Berlingske Tidende blandt andet:

I dag klokken 19.30 genindvies Sønderjyllands gamle forsamlingshus »Folkehjem« i Åbenrå ved en sønderjysk aften med fælles kaffebord, taler, fællessang og underholdning.

»Folkehjem« er et kulturhus i dette ords ægte betydning, det blæser sig derfor ikke med den pseudofine betegnelse »kulturcenter«, men kalder sig slet og ret forsamlingshus.

Hensigten med et sønderjysk kaffebord var oprindeligt, at deltagerne – foruden at drikke kaffe og spise kager – skulle erfare noget om folket og fællesskabet og meningen med den danske tilværelse. Men også i Sønderjylland er kaffebordet ved at udarte til det almindelige danske øldrikkeri, akkompagneret af den moderne nationalsang: »Sejle

op ad åen, sejle nedad igen«. Dog i hvert fald i aften vil kaffebordet blive afholdt efter traditionen, og det vil utvivlsomt blive bemærkelsesværdigt. Når flere hundrede gæster bænkes om bordene, kan man naturligvis forvente, at de officielle talere ikke bare siger bla-bla-blæver, men præciserer »Folkehjem«s idé og siger noget væsentligt om grænselandets og Danmarks fremtid.

★

Adskillige vil lytte, ikke blot nord for statsgrænsen, men også syd for. Hvad vil Sønderjylland, og hvad vil Danmark i den europæiske sammenhæng nu og i fremtiden, lad os høre noget præcist om dette betydningsfulde emne! Lad os få nogle tiltrængte visioner, nu hvor størsteparten af det danske folk ikke længere ved, hvad de selv vil, og hvorfor vort folk egentlig eksisterer. Lad ikke lejligheden igen blive forspildt, sådan som den blev det under festen på Dybbøl i 1970, hvor de officielle talere med den daværende statsminister i spidsen ikke fortalte den tusindtallige, undrende tilhørerskare an-

Forfatteren Willy-August Linnemann.

det end, at det, der var klart, omsider var blevet helt klart.

Folketalere af format er blevet en stor sjældenhed i det industrialiserede og bureaukratiserede Danmark. Man lytte til Christiansborg, eller man lytte til Danmarks Radio, og man vil ikke få stort andet at høre end bla-bla-blæver. Gid der under aftenens kaffebord på »Folkehjem« må fremstå talere, der har noget på hjerte og udtrykker sig forståeligt og siger noget betydningsfuldt.

★

Gid der må blive sunget, så det kan høres, at danskerne endnu kan synge og stadig magter andet end at plagiere den amerikan-

ske industrimusik. Et folk, der har mistet lysten til at synge og nu bare føler trang til at kvække, virker underlig forknyt, og det spørgsmål må da rejses både herhjemme og i udlandet: hvad er det egentlig, som trykker danskerne? Er det landets politik? Er det administrationen? Er det de økonomiske og kulturelle udskejelser? Eller er det alting i forening, siden man hverken kan synge mere eller tale mere, men blot kan snakke og snakke om kommunikation?

Der er vitterlig grund til at være spændt på denne aften's genoplivede sønderjyske kaffebord.

En alsinger

Brødrene Peter og Lauritz Lassen. Foto København 1902.

Overlærer L. R. Lassen, København, giver gennem en række brevcitater et billede af sin farbror, snedkermester Lauritz Lassen, Berlin.

I juli 1914 kunne man i »Nordsjællands Venstreblad« læse følgende nekrolog:

ET DØDSFALD

I mandags jordedes på Egen kirkegård ved Sønderborg fhv. snedkermester i Berlin Lauritz Lassen.

Det er i ordets bogstavelige forstand en god dansk mand, der her er gået bort. Lauritz Lassen var født i Sønderjylland, kom som ung til Danmark, men henlevede alle sine manddomsår i den tyske rigshovedstad. Skønt det således kun er en brøkdelen af sit liv, Lauritz Lassen tilbragte inden for Dan-

marks grænser, var han og vedblev han dog at være dansk med liv og sjæl. Alle hans forretningsmæssige interesser lå i Tyskland, og han var en vågen og interesseret borger, men med en kærlighed, der grænsede til ensidighed, fulgte han med i alt, hvad der rørte sig herhjemme. Herop gik hans rejser, herop havde han sine venner, herop længtes han.

Lauritz Lassen arbejdede som ung håndværker i København og i Hillerød. Han brød brat op herfra, men havde forinden vist sin politiske interesse ved at stifte den socialdemokratiske forening i Hillerød. Var han blevet i Danmark, havde han måske stået som en af arbejderpartiets førstemænd. Men hans dygtighed og energi udløste sig nu på anden måde. Han brød sig vej i millionbyen, skabte sig dér et anset navn og tillige en formue, som ganske vist i de seneste år gik tabt på grund af årelang sygdom, der gjorde ham uarbejdsdygtig, og på grund af slette konjunkturer inden for byggefaget.

Lauritz Lassens hjem har set mange dansk gæst. Adskillige unge håndværkere kan tale med om Lauritz Lassens rundhåndethed, og gennem Lassens døre gik gennem årene mænd som Jeppe Aakjær, Andersen Nexø og Skjoldborg, Bransager, Knud Rasmus-

sen og mange flere. På hans vægge hang malerier af danske kunstnere, der var hans venner. I hans bogskab stod bøger med tilegnelse fra forfattere, som ikke derigennem kvitterede for udvist gæstfrihed, men som virkelig holdt af denne jævne håndværksmand, der vedblev at være sig selv. Og som virkelig *var* noget.

Ja, mange er det, der herhjemme har festlige minder om samværet med Lauritz Lassen og hans fortræffelige hustru, der stammer fra Ringsted-egnen. Og mange vemodige tanker vil vandre til Lauritz Lassens sidste hvilested på Egen kirkegård, hvor han har fået fred efter en lang og besværlig sygdom. Mens den danske sommer, som han elskede højt, går over landet, er Lauritz Lassen sænket i Sønderjyllands jord.

H. B.

Nogle år senere – i 1916 – fandtes i samme avis i anledning af Hillerød fagforenings 25-års jubilæum atter en omtale af min farbror, der sluttede således:

Den, der skriver disse linier, var Lauritz Lassens gæst i slutningen af marts 1913. Med sit eget køretøj stillede Lassen en dag ved Brandenburgerthor. Selv var han kusk, og mens han kørte sine danske gæster gennem Berlin helt ud til Grunewald, sad han og dvælede ved minderne fra sine Hillerød-dage. Ved senere samvær, bl. a. ved en lille afskedsfest i Lassens hjem, kom han påny tilbage til de unge dage. Han talte om dem med vemod og under indtrykket af at være en syg mand, hvis levetid var begrænset.

Den omtalte snedkermester Lauritz Lassen var min onkel, min fars bror. Han var født i Guderup (Sjellerup) i 1862, og her boede hans forældre i det lille hus i vejtrekanten.

Forældrebesøg i Berlin 1902. Fra venstre: Soffi Lassen (d. 1934), Anne og Lauritz Lassen. Foran plejedatteren Ella (f. 1891) og Lauritz Lassen sen. (1835–1905). Foto Berlin 1902.

Hans far – af samme navn – døde i 1905, hans stedmoder »Soffi« i 1934. Maleren Emil Nolde har i sin erindringsbog »Jahre der Kämpfe« i sit særprægede, lidt kunstlede sprog givet sin karakteristisk af min onkel og indsat en tegning af det lille hus (på side 64):

Der Fischer auf Alsen wollte sein Haus verkaufen. Wir hatten weniger als nichts und wussten nicht, wohin wir ziehen sollten.

Lauritz Lassen, ein Tischlermeister in Berlin, war unser Freund geworden. Er kaufte das Haus für 1500 Mark, und wir durften darin wohnen bleiben.

Gelegentlich zeigte er uns auch im nahen Dorf Guderup ein winzig kleines Haus, wo er und seine acht Ge-

Fotografi af huset i Sjellerup, Guderup; huset er opført i 1870erne.

schwister geboren und grossgezogen waren.

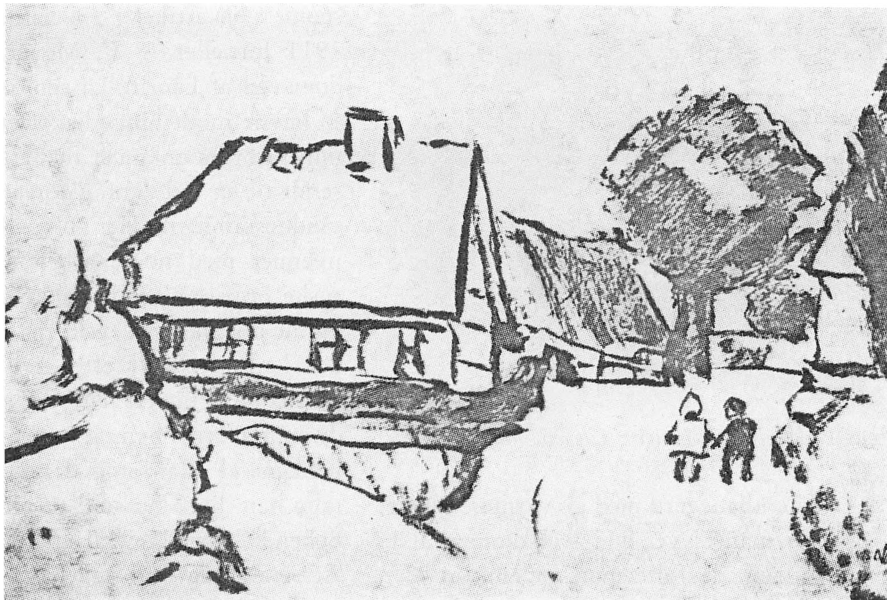
Er war ein seltsamer Mensch, mit kurzem Nacken und eigenwilligem Kopf, der Wände durchrannte. Einst als Tischlergeselle wohnte er mit den Ratten zusammen. Jetzt aber war er ein reicher Mann geworden, in Höherem lebend und geistige Menschen um sich sammelnd, Aakjær, Skjoldborg, Andersen Nexø, Knud Rasmussen, meistens waren es dänisch-nordische Dichter, im Bauerntum gebürtig, die ihn besonders liebten und seine einfache fragende Art. Doch auch ich sass gern mit ihm, die Nächte lang uns vergrabend in Tiefen und Weltfragen. Er liebte die Phantastiken Kubins und sprach gern philosophierend von Dichtung und seinen Dichtern. Ich zog ihn mit in die farbige Welt und zu den bildenden Künsten hinüber. Wir

sprachen vom Unwirklichen, vom Teufel, von Dämonen und von aller Gottmöglichkeit. –

Ein amerikanischer Geldkrach, nach Europa hinübergreifend, liess seinen Reichtum wanken und fallen. Glück und Elend, beides wir mit ihm durchlebten. Er wurde arm, ganz arm, schwer krank, und zu Gott um ewiges Gnadenleben flehend kam erlösend der Tod, sich holend diesen einst so starken Mann.

In seiner Kraft und in seiner feinen Art lebte er noch lange in meinem Sinnen mit, Gedanken ich oft mit ihm noch wechselte, in Glück und Kümernis, und zuweilen schrieb ich sie hin, ihrer Spannung mich entledigend.

Et brev til min far (glarmester Peter Lassen i Rise, Røde Kro) giver et yderligere bidrag til Noldes beretning om huskøbet:

Noldes tegning af huset i Sjellerup.

Berlin, 9.4.1906. Mandag aften.
Kære Peter!

Tak for alt det tilsendte.

I sagen Nolde – angående købet af huset ved Sjellerupskov – rejser jeg til Als. – Frederik skriver, at manden nu forlanger 1600 mark, og det er kun 1300 m. værd. Hans Thordsen: at det mindst er 2000 mark værd. For endelig at få et resultat tilvejebragt er det, jeg suser derned – med D-tog selvfølgelig. Jeg har kun 3 dage til min rådighed, 2 går der til rejsen, er der mulighed for et håndtryk? Adressér svaret herpå til Jørgen, rimeligvis er jeg i Sønderborg onsdag middag kl. 1,20.

I en lynende fart en hilsen fra
broder Lauritz.

Jørgen er min fars ældste bror, forpagter af kapellaniet i Guderup, Frederik er en svoger, snedkermester Frederik Frederiksen i Gude-

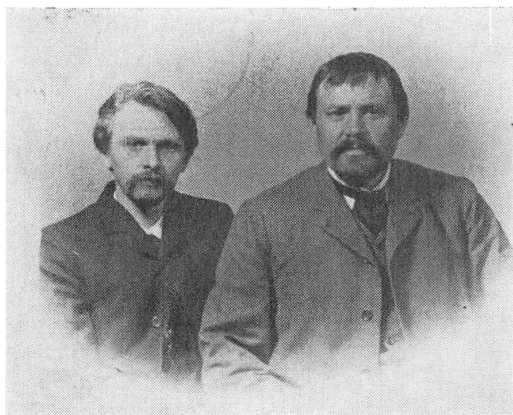
rup, der lavede trærammer til Nolde, som denne selv malede sorte.

I et kondolencebrev til tante efter onkels død 1914 skriver Jeppe Aakjær følgende:

»Det er længe siden, et dødsbudskab har gjort et så vemodigt indtryk på mig som det, De sendte mig forleden.

Jeg holdt så usigelig meget af Deres mand, men fik i de senere år så yderst sjældent lejlighed til at vise det.

Men den første herlige tid, vi lærte hinanden at kende – omkring 1905 – hvilken glæde var det ikke at komme i Deres fælles hjem! De var de elskeligste værter, jeg har truffet. Men allerede den gang var Deres mand truet af sygdom, og jeg havde ikke hjerte til at sige nej, når glæden kaldte. Og sådan måtte han vel bøde, som så mange har bødet for deres alt for store livsbegær. Men et bedre hjerte har jeg sjældent mødt. Ingen har modtaget mig

Jens Birkholm og Lauritz Lassen. Foto 1902.

på en banegård med en varmere glæde; var man blevet budt velkommen af L. Lassen, da følte man endelig, at man var kommet til Berlin. Jeg vil bestandig gemme erindringen om Deres herlige mand i mit hjerte. Jeg er ikke færdig med L. Lassen. Hans livsskæbne er så besynderlig, at den nok fortjener at beskæftige en digter, og den har sine rødder dybt i mit sind.«

En dedikation i 2. udgave af »Vadmelsfolk«, som Jeppe Aakjær sendte min farbror i 1912, og som jeg har stående, kan vel sættes i forbindelse med noget af det, der står i ovenstående brev:

Kære Lauritz Lassen!

Hermed en gammel bog i nystampet vadmel, med tak for de gode gamle dage!

End Lauritz Lassens latter mod loft
og vægge smelder,
end drikkes der tokayer i Heinrich
Heines kælder!

Jenle, 9/7 1912.

Din hengivne

Jeppe Aakjær.

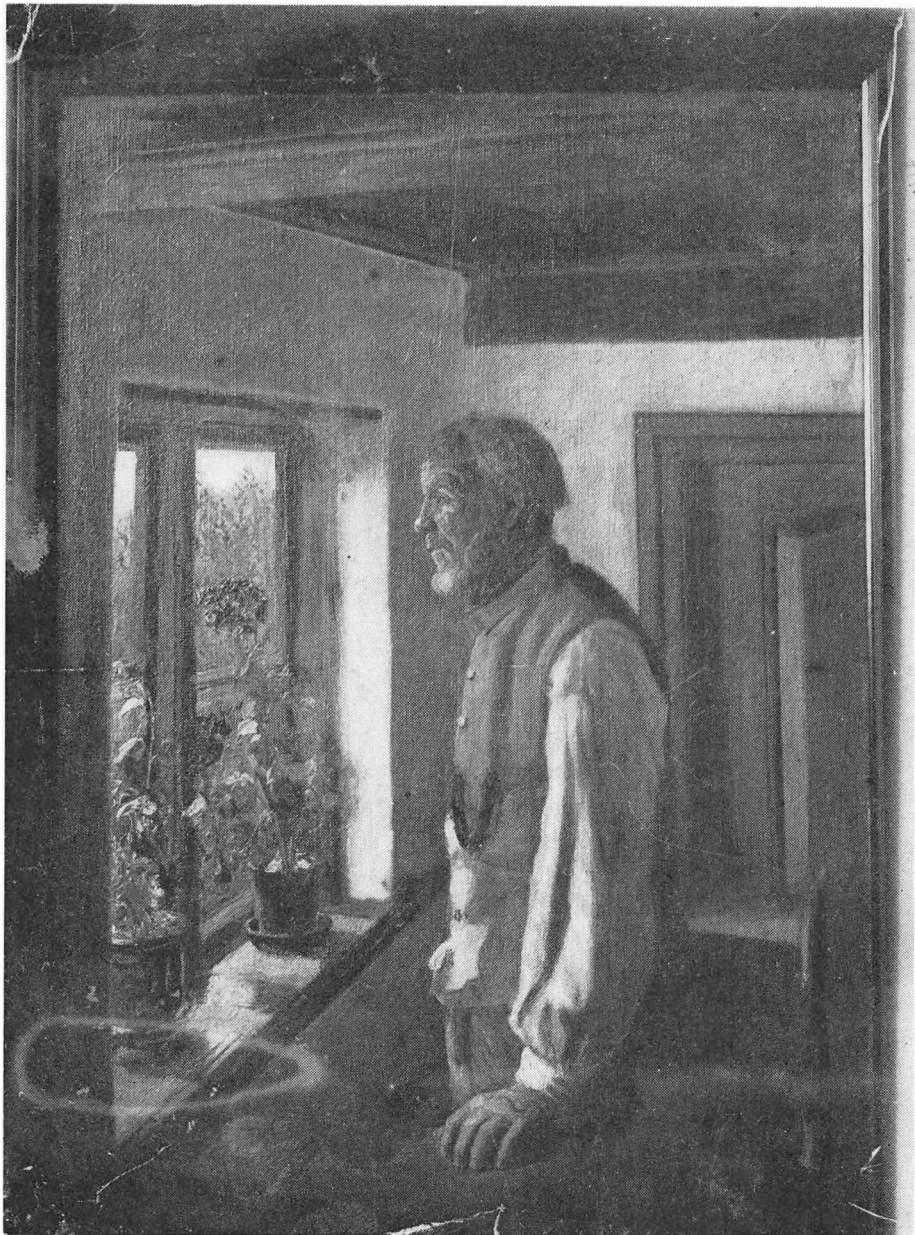
Den maler, Lauritz Lassen vel nok følte sig stærkest knyttet til, var fynboen Jens Birkholm, som er repræsenteret på Fåborg mu-

seum. I en artikel i »Socialdemokraten« fra 1911 fortæller A. C. Meyer, der var ungdomsven af Lauritz Lassen, om, hvordan de to havde mødt hinanden. Det var kort efter min farbrors ankomst til Berlin, at han blev sendt til en nybygning for at aflevere nogle vinduesrammer. Her blev Lauritz Lassen uvenner med nogle arbejdere, og da hans tyske ordforråd endnu ikke slog til, så han kunne give igen på tysk, fik de slynget nogle danske kraftudtryk efter sig. Efter intermezzoet kom en malersvend, der skulle male vinduesrammerne, hen og gav sig til kende som landsmand. Han stod der kun af nød, fortalte han, hans hu stod til at blive kunstner. Bekendtskabet blev til et livslangt venskab. År senere, da min onkel havde økonomiske muligheder for det, sendte han Jens Birkholm til Als, hvor han bl. a. malede nogle billeder af faderen (et smukt portræt hænger i min stue). Han malede også Lauritz Lassen ved høvlebænken og tante Anna i køkkenet. I Jeppe Aakjærs arbejdsværelse på Jenle hænger et stort billede af Jens Birkholm, en gave fra Lassen til brylluppet i 1907.

Det var jo ganske naturligt, at min onkel følte sig i samklang med en maler, der af samtiden blev kaldt proletarmaler. Den side af hans væsen bliver også draget frem i en nekrolog af Martin Andersen Nexø i Syd-fyns Socialdemokrat (aug. 1914):

Den 10. juli døde Lauritz Lassen fra Berlin i Sønderborg på Als efter et 10 måneders langt sygeleje. Et mærkeligt livsløb var dermed fuldbyrdet. Ringen havde lukket sig om en usædvanlig skæbne. Som flertallet af proletarbørn den gang sled han kun skolebænken, når der ikke var noget andet, der kaldte på hans barnekræfter, sin egentlige undervisning erhvervede han sig på vogtermarken, og det var han sund nok til aldrig at begræde.

Det var før det Hanssen-Nørremølleske slægtled havde givet de unge sønderjyder parolen: Bliv og kæmp,

Jens Birkholms maleri af Lauritz Lassen sen. Malet i Sjellerup ca. 1900. Maleriets titel: »De æ da sææt, di it kömme!«

og Lauritz Lassen fulgte blot det almindelige træk, når han som nybegt snedkersvend snørede sin randsel og drog til København.

Her blev han grebet af socialismen,

gik snart ivrigt op i organisationsarbejdet og var bl. a. en af grundlæggerne af sit fags organisation i Hille-rød. Veteranerne deroppe husker ham endnu.

Den store lockout i firserne drev ham som så mange unge dygtige arbejdere i frivillig landflygtighed. Ungdommen måtte drage ud for ikke at ligge organisationen til byrde, og Lauritz Lassen drog til Berlin. Her så han nogle drøje år, men kæmpede sig med utrolig udholdenhed fremad. Stærk og pågående, som han var, satte han hårdt mod hårdt og tog ved første lejlighed offensiven. En halv snes år efter sin ankomst til Berlin havde han et stort snedkerværksted og omfattende forretninger. Han blev et kendt ansigt i Berlins byggeverden.

Lauritz Lassen var dansker og proletar – begge dele i bedste forstand. Han rystede ikke sit lille fædreland af sig, da det gik ham vel, men benyttede sin formåenhed til at hjælpe landsmænd, hvor han kunne. Og han flyttede ikke om i en finere gade, åndelig talt, men blev ved at være den, han var, underklassemanden, hvis hele væsen og personlighed hvilede på gammel almuekultur. Dette var hans ægt-hed. Han blev et vidnesbyrd for tvivlere om, at proletariatet gennem fødsel og kår formår at skabe personligheder, der ikke løber over til den anden side for lidt medgang, men bærer deres fortid med ind i det ny – og hæger om den. Hans værdi var netop den, at han byggede sig selv op – over sit eget, sådan som underklassens mænd må det, når de ikke vil svingte deres egne. Han var ærlig og usnobbet og ligetil i sit væsen – og næsten altid forfriskende i samvær, fordi han ikke fik sine tanker og anskuelser fra noget en gros-lager, men tænkte dem selv. Han hørte til de – få – mennesker, man altid har udbytte af at være sammen med.

Og dette forklarer den tiltrækning, hans hjem i Berlin havde ikke alene

på danske, men også på tyske forfattere og kunstnere. Der er vel – i alt fald inden for forfatter- og kunstnerverdenen – få af de senere års Berlinerfarere herhjemme, der ikke har tilbragt hyggelige timer i Anna og Lauritz Lassens hjem i Kastanien Allee 21 og bragt skønne minder hjem om to sjældne og prægtige mennesker.

Nu er denne lille verden slukket. Da han blev syg, flyttedes hjemmet til Sønderborg på Als. Han troede, at han her – på sin barndoms kyst – skulle fange nye kræfter, så selvfølgelig var grundlaget i ham. Men denne søgen tilbage var blot en sidste og afgørende bøjning på hans bane, og cirklen lukkedes på Egen kirkegård den 13. juli. Her fik han sin grav ved siden af sin far og bedstefar.

I breve til far (de er meget ofte skrevet på alsisk) viser min farbror stor interesse for familien, og han var utrættelig med at invitere forældre og søskende til Berlin.

Da far var begyndt at samle på oplysninger om slægten, svarede min farbror med følgende karakteristik af sin farfar (Jørgen Lassen, skrædder i Guderup 1797–1876):

»Karakteristik af Oldfa: Der gik Ry af hans Kunstfærdighed i at sy Klæder, og der fortælles, at et Par Buxer, han havde syet, kunne staa alene, saa stram var Sømmene, Knapper, han syet i, gik aldrig af, og gamle Bønder paa Egnen, der opponerer mod den ny Tid, stryger kærtegnende deres Vadmelstrakke »den har Jørgen Lassen syet«, og et Smil, der bærer Mindet om svunden Tid, glider hen over det rynkede Ansigt. Jeg havde den største Respekt for hans Talent, men gik han bort fra sit Speciale og gav sig i Lag med at sy mig en Kasket, tabte jeg Troen paa hans Kunst. Stoffet, han an-

vendte, var Vadmæl, og til Skyggen var det extra tykt. Naar den lige var presset, gik det endda, men fik den Regn, klæbet den sig fast paa Næseroden, saa jeg maatte knejse vældig, naar jeg saa paa Folk. Jeg kunde vel have løftet Klappen, men det var og dengang Mode at begrave Hænderne i de dybe Lommer lige til Albuerne. Politisk var han meget interesseret, han havde vel tilhørt et holstensk Parti, der forlangte Selvstyre i Hertugdømmerne, men da det kom til, at der skulde vælges mellem tysk og dansk, valgte han det sidste. Utvivlsomt var han en intelligent Mand, der raget betydeligt op over sin Samtids Standsfæller. Han var vittig og fortalte godt, og jeg husker en Masse Historier, som han gav tilbedste, naar han omgivet af sine Sønner havde vundet i »Sjevin-sel«. Jeg husker ham som en over Middelhøjde temmelig før Mand med hvidt Haar om den skaldede Isse. Han gik altid i Skjorteærmer, og det er vel betegnende for Tiden og Manden, at jeg kun en eneste Gang har set ham med en Frakke – det var dengang han som 75-aarig fulgte sin anden Hustru til Graven. At Slægtsfølelsen dengang ogsaa var meget fremtrædende, beviser dette, at nogle af Sønnerne regelmæssig »kom hjem« hver Søndag. Min Bedstefader døde i en høj Alder, han blev omkring ved 80 Aar. Kaa do haavs Aaldfa?«

Her følger et brev til fars 30 års fødselsdag 1900, som samtidig giver et glimt af optanternes kår i 1870:

»Min kjæ Brua! De æ da feit a æ Ba'n no aa æ bløvven trerro. Æ maa sei, te æ dengang da Mua basle aa fik Dej, æ it tengd o de te æ om trerro Oa sku

ve i Bælin aa skryv te Dei. Siæ Do den Aavden ho Fa' Gaff aa æ Hues. De va jaa dengang (ja de kaa Do jaa it haavs) the æ Preussere ho javve Fa' væk, faade te hand it vild med ob aa slo æ Franskere ihjel. Aa saa va hand jo øvve i æ Dansk, men Mua hæ vel nok snagge te ham om a hand sku strøv aa kom jem te Jul faa da vild hun føi Pete. Aa saa varre jaa a te hand kom aa gig o æ Føttlinge, faa de va jaa ingen der maat hye the hand va jemm.

No! vi hæ jaa faat anne Tie aa Do æ bløvven en stua Kael aa æ trerro. Aa vi vil jaa graddeliæ aa ønsk arre maa go dæi regde godt a Do maa haa Glæi aav e kuun aa e Bøen aa æ lille Kram.

Vi æ jaa flødde aa herre jaa feit fiint men de koste jaa manne Pæng aa vis jæ Nabokuun saav e vild hun true te vi va svæld riig. E hiile Kram hæ kaaste treden hunne Marg. Do kaan jaa true te Anne æ feit vegde, (æ erre jaa itt!) Æ Leilehe æ jaa guei. Vi hæ Køgind aa Sovkamme aa en lang Pissel aa saa e Dønsk, ja! aa edt Paddemang aa edt Mjelkkamme. (Vi hæ jaa aa Kjølle aa Laavt). Æ kund jaa nog skryv mie men æ æ tret aav aa skryv som vi snagge da vi va Bøén. Ve Do no jels dem aalsammen en gleile Juul aa et godt nydt Oa fro mind Kuun aa e Stomb aa

Din Brua

Laues.«

Til min søsters konfirmation 1913 fortæller han i lykønskningebrevet med lune og følelse om sin egen konfirmation:

»Jeres Børn har jo haft en Barndom, bedre end vor, og det er godt, derigen-nem bliver Livet saa meget rigere for

dem. – Var vor Barndom nu saa fattig? Aa nej, det lette Barnesind fører os jo frem over saa meget, men der var jo det, at vi maatte arbejde, da vi havde en Ret til at lære og lege. En Ret? Loven var imod os, Tiden ogsaa. Men i Sammenligning med dem, der var før os, har vi haft det godt, thi vi har aldrig sultet, havde gode og retskafne Forældre, der gik i Bøn og Borgen for os overalt. De var aarvaagne og har sat stor Energi ind paa at gøre os til retskafne Mennesker. Vi skal nu bare vogte os for at blive indbildske og tro, at netop derigennem, at der blev taget strengt paa os – blev vi bedre – vi blev nok bare lidt fattigere paa gode Barndomsminder. Ved denne Lejlighed kommer jeg til at tænke paa min egen Konfirmationsdag. Aa! jeg var saa fin den Dag. Et glinsende sort Silketørklæde med stor Knude skjulte helt Halsen. Vesten var *udskaaret* – hvidt Kravebryst. Skødefrakke, opsmøgede Buxer og næsten ny Støvler. Kasketten, der omkring Julen var købt i Sønderborg paa mit første Besøg i denne Vidunderby. Den blev gemt hen i en af gamle Mari Peters Kister, og jeg prøvede den i Smug hver evige Dag.

Vorherre lod mig jo staa nederst paa Kirkegulvet, det var vel nok fordi han skulle have mig anbragt saa højt senere hen. Eller var det, fordi han det Aar vilde have den frækkeste nederst? Nok om det. Jeg syntes, det var helt højtideligt. Da Biskoppen¹ imidlertid kun skyndte sig ganske langsomt, varede det mig for længe, og jeg maatte have lidt Adspredelse. Jeg listede min Støvle op paa Sidemandens Tær og traadte til; det blev han aabenbart

nervøs af, og jeg turde ikke gentage Experimentet. Saa fik jeg mine foldede Hænder løst fra deres Fromhed, stak langsomt og bedægtigt den højre om paa Peter Mathiesens bløde Drengesag og kneb et Par Gange dygtigt til, saa han sank i Haserne, men knyede ikke. Jeg skulde jo senere hen hjælpe, naar den gamle kom til ham. Og det gjorde jeg trofast, og det var godt for mig, for lige bag os sad lille Høker Jespersen fra Guderup og hørte, at jeg hviskede til dumme Mathiesen, og dette i Forbindelse med, at jeg klarede hele Teologien med Glans, gjorde, at lille Christian Høker slog Følge med Faer og roste mig over al Maade. Og Faer, der i Almindelighed ikke blev overrendt med gode Tidender fra den Kant, hvor jeg huserede, syntes naturligvis, at han foruden dig og Jørgen havde en fortræffelig Søn til. Da om Eftermiddagen jeg kom hjem, var han meget oprømt, og det var nok den Dag, jeg for første Gang hørte Slaget af hans virkelig store Faderhjerter. Men ude i Køkkenet tog Moder begge mine Hænder, hendes milde kærlige Øjne omfavnede min Sjæl, Taarer randt ned ad Kinderne, og hun sagde som i Bøn – Skik dig godt! Ogsaa jeg har smukke Minder fra min Konfirmationsdag.«

Ad mange forskellige veje har jeg fået samlet, hvad her er skrevet om og af min farbror. Han sendte hilsen på postkort eller i brev, så snart der var en lejlighed, og i den bunke, jeg har liggende, findes en mængde på alsisk. Det har moret ham, hver gang han kom i tanke om et eller andet morsomt udtryk fra barndommens sprog, da straks at bruge det. Jeg vil slutte denne mindeartikel om min onkel, som jeg personlig kun har set nogle gange – jeg var ti år, da han døde – med nogle vers, som Jeppe Aakjær under et 6-ugers besøg i 1905 skrev som dedikation i et eksemplar af digtsamlingen »Fri Felt«:

1. Jørgen Hansen, sognepræst i Egen sogn, havde indtil 1864 været biskop over Als og Ærø.

Hvor vinden sukker tungt om brune banker og langsomt flytter med det hvide sand, der rammer himlen ind mit barndomsland, der mine mindeaks i lyng jeg sanker.

Du fødtes der, hvor brune brombærranker omslynger sorte jorders gule pragt. Af muldets fedme blev din kavring bagt, bag stålblåt hav din vugge lå for anker.

Men er end lyngens duften knap så kær som brombærblomstens i dit hjemlands have, jeg ved, du skatter højt min lynglandsgave, dens klintefrie aks jeg lægger her.

Uddrag af breve gennem årene kan yderligere bidrage til karakteristikken af min farbror:

1899. L. L.s 15 svende strejker sammen med alle andre bygningsarbejdere i Berlin. »Klogt af dem – for der er mangel –, men ikke rart for mig.«

Diskontoen er nu over 10 %.

1903. På en forretningsrejse kommer L. L. tilfældigt i kupé med og i snak med lederen af Treptow Observatoriet, dr. Archenhold, hvilket fører til, at L. L. får indbydelse til en aften at besøge observatoriet. Ligeledes begynder han at holde »Das Weltall«, et ugeskrift, udgivet af nævnte observatorium.

1905. Tiårsjubilæet som selvstændig mester i december 1905 skal fejres, men med svendene er der for store sociale modsætninger og med mestrene for store konkurrencemæssige, derfor indbyder han sine søskende til gilde. »Gesellschaftskassen betaler«.

1906. En ung islandsk billedhugger, Einar Jonsson, elev af Stephan Sinding, har nydt godt af L. L.s bevågenhed og skænker ham et arbejde, han har kaldt »Sorg og glæde«. Ligeledes udfører han en vellignende figurgruppe af familien og laver nogle ovale platter med

relief af L. L. og tante Anna; jeg har en af dem hængende. Einar Jonsson har eget museum i Reykjavik og er repræsenteret på Statens museum for kunst med en gruppe, »Proletarer«.

I sin ungdom havde tante Anna været i huset hos Ole Hansen, ham, der senere blev »den første bonde i kongens råd«. Han kommer som minister på besøg i Berlin, og sammen foretager de to familier en tur til kunstbyen Dresden. På hotellet har L. L. – det har jo givet været ham, der beherskede sproget – den fornøjelse, at tjenerne næste morgen bukker og titulerer ham med »Eure Exzellenz«. »Saa maat æ jo,« som han skriver, »fotæll dem, te a de va me, te de va æ snege o Ole dæ va æ minister.«

Men der sker mere samme år. På vej til de olympiske lege i Athen aflægger den gamle ungdomsven A. C. Meyer et besøg, og nogle uger senere holder finansminister Vilhelm Lassen foran Kastanien Allee 21 for at få nogle informationer til et besøg i Dresden.

Sidst på året er der kongebesøg af den nye konge, Frederik den Ottende, og L. L. føler sig beæret over kongens ros under receptionen, »hører, De har gjort en dygtig indsats henede« – indtil han finder ud af, at det samme er blevet sagt til de øvrige Berlin-danskere.

1908. Stedmoderen fylder 60. L. L. foreslår som gave en lænestol, en brønd, en »pensionering«. Den øvrige familie er ikke med på de højtflyvende planer, og det bliver til fire almindelige stole à 5 mark. »Efterslægten vil ikke frakende os sparsommelighedssans«, er L. L.s kommentar.

1910. »Har indløst den største væksel, jeg endnu har sat mit navn på – 130.000 mark«.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. september: Den tyske grænseforening er bekymret i anledning af forbundsregeringens nedskæring af tilskudene med 5 pct. Organisationens årlige udgifter beløber sig til 8,8 mill. DM. Kun særligt landstilskud fra Slesvig-Holsten har sikret gennemførelsen af de forskellige opgaver.

5. september: I følge et af økonomiminister dr. Jürgen Westphal forelagt industrikatalog skal industrietableringen i Flensborg by og Harreslev som A-tyngdepunkt i zonerandområdet fremmes med 25 pct. Inden for Flensborg beskæftiger 68 industrivirksomheder 8465 ansatte, og der skønnes at være en arbejdskraftsreserve på 890 personer. I Harreslev er beskæftiget 1723 inden for 24 virksomheder.

På Flensborg rådhus afleveredes den endelige rapport om Flensborg fjords forurening, som viser nødvendigheden af at gennemføre større rensningsarbejder i Flensborg inderfjord, Nybøl nor og Sildekulen.

6. september: Turistprojekter på vadehavsoererne har siden 1953 modtaget ialt 55 mill. DM., heraf 30,5 mill. i tilskud fra landet og forbundsregeringen, oplyste ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg ved indvielsen af to nye feriecentre på henholdsvis Nordstrand og Pelworm.

Kielregeringen har på landsbudgettet for 1975 afsat 11,1 mill. DM. til de danske skoler i Sydslesvig. For 1974 var der afsat 13,2 mill. Til de tyske skoler i Nordslesvig er afsat 2,8 mill. DM. mod 2,6 mill. i 1974.

Danmarks ambassadør i Bonn, Troels Ol-

denburg, aflægger officielt besøg i Flensborg. I Bredsted indvies en ny dansk børnehave.

9. september: I Slesvig har en dansk selvbyggerkreds opført 22 selvbyggerhuse med støtte fra Kruså Byggeforening.

11. september: Dansk Skoleforening for Sydslesvig meddeler, at de 59 danske skoler efter det nye skoleårs begyndelse besøges af 6029 elever mod 5865 i fjor. Heraf er 684 begyndere mod 754 sidste år. I løbet af 90 år er elevtallet øget med 50 pct., og samtidig er der ved sammenlægninger nedlagt 15 skoler. I år er skolerne i Kisby og Drage lukket.

13. september: Meddelelsen om, at udbygningen af motorvejen fra Jagel til grænsen først kan ventes færdig i 1977/78 i stedet for 1975/76, mødes med protester fra såvel Flensborg byråd som Industri- og Handelskammeret.

15. september: I Sankelmark holdes en ny dansk-tysk skolebogs-konference om revision af danske og tyske skolebøger, specielt vedrørende den nyere danske og tyske historie.

16. september: Mellem 3000 og 4000 tyske og nogle danske landmænd protesterer ved grænseovergangene i Padborg og Sæd mod EF's landbrugspolitik.

18. september: CDU i Slesvig-Holsten siger i en erklæring, at man ikke er indstillet på at støtte det af SSV fremførte ønske om landstilskud til opførelse af danske skoler i Sydslesvig, men man vil garantere opretholdelsen af 80 pct.s dækning af løbende ud-

gifter.

Også landsregeringen afviser med henvisning til andre privatskoler tanken om byggetilskud til danske skoler.

24. september: Budgetdebatten i Kiels landdag indledes med en tale af landdagspræsident dr. Helmut Lemke, som mindedes 25 års dagen for Kielererklæringens vedtagelse.

Under debatten fastslog Karl Otto Meyer, at 11,1 mill. DM. i tilskud til de danske skoler ikke er tilfredsstillende, og han rejser krav om økonomisk støtte til dansk skolebyggeri. En skolebygningsfond vil være den bedste gave i anledning af Kielererklæringens 25 års dag.

SPD finder SSV's krav om øget støtte berettiget og vil se nærmere på forslagene. Ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg svarede, at landsregeringen er indstillet på at føre en konstruktiv mindretalspolitik.

25. september: På Dansk Skoleforenings fællesrådsmøde i Harreslev betoner skoledirektør Chr. Thorup Nielsen, at den danske skole er forpligtet over for hele den danske folke- del. Det understreges, at beregningen af de tyske tilskud bør ændres, og at man finder det urimeligt, at forrige års elevtal benyttes som beregningsgrundlag. Skoleforeningens samlede udgifter er på 34,6 mill. DM. Heraf er 23 mill. tilskud fra Danmark. Egne indtægter beløber sig til 1,5 mill. DM., heraf er forældrebidragene til børnehaverne 700.000 DM.

En stigning i antallet af sydslesvigske elever på danske efterskoler gør det rimeligt at overveje oprettelsen af en sydslesvigske efterskole.

28. september: Nordfrisisk Institut udsender 1. del af en særlig ø-frisisk ordbog.

30. september: Beskæftigelsen på Flensborg skibsværft er gennem en række større ordrer

sikret frem til 1977.

List kommune på Sild forbyder bygningen af de ellers traditionelle »sandborge« langs stranden.

NORD FOR GRÆNSEN

4. september: Norsk Hydro, repræsenteret ved Norsk Hydro Danmark A/S, vedtager endelige planer om anlæg af en virksomhed i Tønder til ca. 10 mill. kr.; virksomheden vil antagelig kunne beskæftige omkring 80 medarbejdere i 1976.

Det tyske bibliotek i Åbenrå kunne for året 1973 notere en udlånsstigning på i alt 49 pct. eller 58.900 udlån. For samtlige tyske biblioteker i Nordslesvig er der tale om en udlånsstigning på 32 pct.

5. september: 12 medlemmer af landdagen i Kiel aflægger et besøg i Sønderborg for at informere sig om den danske dagplejeordning med henblik på at overføre den til landet Slesvig-Holsten.

6. september: Undervisnings- og kulturudvalget i Sønderjyllands amt går enstemmigt ind for en bevilling på 90.000 kr. til det tyske biblioteksarbejde.

7. september: I følge et dispositionsplanforslag for Haderslev kommune udarbejdet af arkitekt Poul Dørflinger foreslås, at jernbanen gennem Haderslev by graves ned gennem den indre by i 4 m. dybde og føres over en bro over Haderslev havn og videre til Starup for derfra at føres ud til Årøsund, så der bliver direkte baneforbindelse fra Vojens til Årøsund.

8. september: De sønderjyske frivillige brandværn råder over 6049 brandslanger (90.735 m), oplyste brandinspektør Arne Schmidt på Sønderjysk frivillig brandværnsforbunds delegeretmøde i Bredebro. Antallet

af frivillige brandværn i landsdelen er 78 med et samlet mandskab på 1911 personer.

9. september: AOF i Sønderborg starter den første aftenskole med sønderjysk som fag.

13. september: Åbenrå kommune afsætter i sit budget for 1975/76 i alt 167.000 kr. til de tyske børnehaver i Åbenrå og Løjt.

Norges konge, Olav V, og dronning Margrethe aflægger besøg på Danfoss, Sønderborg Slot og på Dybbøl.

18. september: Trafik- og økonomiminister dr. Jürgen Westphal mødes i Tønder med amtsborgmester Erik Jessen. På mødet drøftes blandt andet et større fællesskab i dansk-tysk planlægning og dansk-tyske trafikproblemer på baggrund af tyske og danske planer om et eventuelt stop af vestbanen mellem Tønder og Esbjerg. Der var enighed om, at vestbanen bør udnyttes mere.

20. september: Byrådet i Højer kommune beslutter at imødekomme et ønske fra befolkningen om at bevare Daler skole som et møde- og kulturcenter.

24. september: En omfattende restaurering af det ca. 600 år gamle klokkehus i Varnæs indledes nu.

Unge tyske nordslesvigere holder et arbejds møde i Sankelmark. Man mente, at Kiellanddagen burde nedsætte et mindretalskontaktudvalg i lighed med udvalgene i København og Bonn.

Flensborg Avis beklager i en leder, at dette stævne blev afholdt, uden at danske sydslesvigere var indbudt til drøftelsen.

25. september: Landets formentlig ældste vandkraftværk i Christiansdal ved Haderslev skal nu lukkes. Værket, der startede i 1911,

blev anlagt i forbindelse med det allerede i 1772 opførte fabriksanlæg i Christiansdal.

27. september: Højer Tæppefabrik, som var truet af lukning, bevares efter salg til fabrikant Peer Campen, Kolind, og byen er dermed sikret 50 arbejdspladser, som kan forventes udvidet til omkring 100.

26. september: Bachmanns Vandmølle i Tønder kan fejre sin 350-års beståen. Bachmannsslægten har ejet møllen i 175 år.

27. september: I Åbenrå genindvies »Folkehjem«. Fire ministre med statsminister Poul Hartling i spidsen deltog i indvielsen, hvor fhv. forstander J. Th. Arnfred holdt festalen.

Lederne af turistarbejdet langs »Den grønne kystvej« i Norge, Danmark, Vesttyskland og Holland bør indlede en fælles planlægning hen over de nationale grænser, erklærer forstander for forskningshøjskolen i Haderslev, fhv. minister Arne Sørensen, på årsmødet i »Den grønne kystvej« i Esbjerg.

28. september: På den tyske skoles dag i Haderslev oplyses, at det danske statstilskud til de tyske skoler i Nordslesvig beløber sig til 11,7 mill. kr. I 1972/73 ydedes 8,5 mill. kr. i statstilskud. Fra fadderskaber syd for grænsen er ydet 122.361 kr. Kun 18 af de 26 tyske børnehaver er tilskudsberettigede. Af forældre er der til skoler og børnehaver ydet i alt 685.131 kr.

Over for 1624 elever i de tyske skoler står 557 børn i tyske børnehaver mod 583 året før. 92,4 pct. af de tyske skolers elever kom fra tyske børnehaver og børnehaveklasser.

På mødet protesterede man mod undervisningsministerens forslag om at gøre tysk til valgfrit fag i skolerne.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske
kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
5 måneder fra januar. Korte kursus
juni-december.
Tlf. (04) 74 33 25.

ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands
Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62
museum på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 42,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s, Tønder.

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.

E. Lund Christiansen, Bredgade 4, 6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

TRY
HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

TØNDER STATSEMINARIUM

Grænselandsseminariet

Tilmelding for 1973/74 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (04) 72 12 30

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. **De er altid velkommen.**

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS